

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Історичний факультет
Кафедра археології, спеціальних історичних і правознавчих дисциплін

Дипломна робота
магістра

з теми: **«Українська преса про суспільно-політичне життя в Києві
у 1905 – 1907 рр.»**

Виконав: студент II курсу, групи Ist1-M22
спеціальності 014 Середня освіта (Історія)

Святий Артур Володимирович

Керівник Федьков О.М.,
доктор історичних наук, професор

Кам'янець-Подільський, 2023

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ І. ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ	7
1.1. Історіографія проблеми.....	7
1.2. Джерельна основа роботи	14
1.3. Методологія дослідження	17
РОЗДІЛ ІІ. КИЇВ У СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ УКРАЇНИ В 1905 Р. (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ПЕРІОДИКИ)	20
2.1. Київ – визначний політичний, економічний і культурно-духовний центр українських земель	20
2.2. Розгортання українського національного руху в Києві у 1905 р.	26
2.3. Російські політичні організації в місті	35
2.4. Євреї та поляки Києва в суспільно-політичному житті	47
РОЗДІЛ ІІІ. ПОЛІТИЧНЕ ЖИТТЯ КИЄВА В 1906–1907 РР. У СВІТЛІ ПРЕСИ	54
3.1. Українці в суспільно-політичних процесах міста в період виборів і діяльності І і ІІ Державних Дум	54
3.2. Російські політичні організації в місті в 1906–1907 рр.	63
3.3. Єврейський і польський політичні рухи в Києві	75
ВИСНОВКИ	86
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	91
ДОДАТКИ	
Додаток А. Демонстрація перед Київською міською думою, 18 жовтня 1905 р.	
Додаток Б. Обкладинка видання Київського клубу російських націоналістів.	
Додаток В. Поштівка, присвячена виборам до І Державної думи (1906 р.)	
Додаток Г. Колектив газети «Рада»	

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ:

Бунд – Загальний єврейський робітничий союз у Литві, Польщі та Росії

ГЖУ – губернське жандармське управління

Група УСД – Група Українська соціал-демократія

ЄСДРП «ПЦ» – Єврейська соціал-демократична робітнича партія «Поалей Ціон»

ЄТРП – Єврейська територіалістська робітнича партія

«Єврейський Союз» – «Союз для досягнення повноправ'я єврейського народу в Російській імперії»

МВС – Міністерство внутрішніх справ

НД (ендеція) – «Партія угоди», «Партія крайова», народові демократи

ПСР – Партія соціалістів-революціонерів

РСДРП – Російська соціал-демократична робітнича партія

РУП – Революційна українська партія

СВУ – Союз визволення України

СДКПіЛ, польські соціал-демократи – Соціал-демократія Королівства Польського і Литви

СЄРП – Соціалістична єврейська робітнича партія

СРН – «Союз русского народа»

ССРП «ПЦ» – Сіоністсько-соціалістська робітнича партія «Поалей Ціон»

УРП – Українська радикальна партія

УСД Спілка, УСДС, Спілка – Українська соціал-демократична спілка РСДРП

УСДРП – Українська соціал-демократична робітнича партія

УСП – Українська соціалістична партія

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Сьогодні соціально-політична проблематика є важливим напрямом досліджень в історичній науці. Велика увага приділяється вченими періодам державного розвитку, а також епохам, коли створювалися передумови для створення української держави. Важливе політичне, економічне, культурно-духовне значення у цих процесах займав Київ. Значення «матері міст руських» в роки російської революції 1905–1907 рр. розуміли представники російської імперської влади, українського національного руху та діячі інших етнічних і політичних спільнот, що проживали там. Сьогодні місто-столиця України відіграє важливу роль – у боротьбі проти сучасної Росії, яка здійснює агресію і прагне захопити передусім Київ. А тому вважаємо важливим дослідити суспільно-політичне життя центру Наддніпрянської України, Київського генерал-губернаторства, Правобережної України на початку ХХ ст., в минулі епохи, а саме в роки першої російської революції 1905–1907 рр. на основі матеріалів української преси.

Відзначимо, що цей період відзначається жвавим соціально-політичним розвитком всіх українських земель і, зокрема Києва, коли суспільство переживало прогресивні та суперечливі зміни. Особливістю життя міста того часу, як і всієї Наддніпрянської України, є утвердження національної преси. Процес формування українських друкованих видань відбувався за складних суспільно-політичних та економічних умов. Ці ж умови мали вплив на виникнення, формування та діяльність українських, російських, польських та єврейських політичних партій і громадських організацій, які в період революції зіткнулись у передвиборчій боротьбі до I та II Державних дум. Завдяки пресі активізувався рух національно свідомої інтелігенції зазначених етнічних спільнот. Також перші українські видання, як «Хлібороб», «Громадська думка»/ «Рада», «Маяк», партійна преса сприяли національному піднесенню, появі на території міста культурно-просвітницьких організацій, клубів, гуртків. А тому вибір теми дослідження зумовлений необхідністю

систематизувати і узагальнити суспільно-політичну історію Києва часів революції 1905–1907 рр. на основі матеріалів української преси. Актуальність проблематики роботи посилюється відсутністю спеціального комплексного дослідження репрезентативності газетами суспільно-політичного життя міста у той час. Саме в цьому полягає актуальність нашого дослідження.

Метою дослідження визначена з урахуванням стану наукової розробки теми, її актуальності і полягає у дослідженні суспільно-політичного життя в Києві на основі української газетної періодики 1905–1907 рр.

Мета дослідження обумовила такі завдання:

- 1) проаналізувати історіографію проблеми та з'ясувати ступінь її дослідженості;
- 2) охарактеризувати джерельну базу дослідження, визначивши основні групи джерел та рівень їх репрезентативності;
- 3) з'ясувати методологію, на основі якої здійснювалося дослідження;
- 4) вивчити умови розвитку та функціонування української преси загалом в Наддніпрянській Україні та зокрема в Києві;
- 5) проаналізувати тематику, висвітлення на сторінках української преси актуальних тем, пов'язаних із українським національно-визвольним рухом в суспільно-політичному житті Києва в революційний період;
- 6) з'ясувати основні аспекти розгортання російських політичних організацій в Києві у 1905–1907 рр.;
- 7) проаналізувати умови та специфіку діяльності польських та єврейських політичних та громадських організацій в період, який вивчається на матеріалах української преси.

Об'єктом дослідження є інформаційні ресурси української газетної періодики 1905-1907 рр. які відображають суспільно-політичне життя Києва в цей період.

Предметом дослідження є суспільно-політичні тенденції створення, формування та розвитку українських, російських, єврейських й польських

партій та громадсько-політичних організацій м. Києва як структурних елементів життя міста на основі матеріалів української преси; також їх функціонування і взаємовпливи у боротьбі за оволодіння суспільною свідомістю киян.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період 1905–1907 рр., тобто від розгортання революційних подій в січні 1905 р. і до згортання революції в 1907 р. після закриття II Державної думи.

Географічні межі дослідження визначаються законодавчо закріпленими межами території Києва досліджуваного періоду з урахуванням динаміки зростання площі та адміністративно-територіальних трансформацій міста за рахунок систематичного приєднання до нього промислово розвинених передмість, робітничих поселень та дачних районів.

Практичне значення полягає у можливості використання матеріалів роботи при написанні статей, спеціальних курсів з історії України, журналістики.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дослідження висвітлено в першій науковій публікації на тему «Політична боротьба в Києві під час виборів у II Державну думу (за матеріалами ліберально-демократичної газети «Рада»)). Матеріал розміщено в збірнику «Наукові праці студентів історичного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка / [редкол.: О.М. Федьков (гол.), О.Б. Комарницький (відп. ред.), О.В. Віннічук та ін.]. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2023. Вип.20. Ч.2.

Структура дослідження. Матеріал дослідження викладено у проблемно-хронологічній формі. Дослідження складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і літератури (156 позицій), додатків (4 рисунка). Загальний обсяг дослідження становить 106 сторінок, основний зміст викладено на 90 сторінках.

РОЗДІЛ І

ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Історіографія проблеми

Перші спроби дослідження української преси, як джерела для вивчення історії Києва, зроблені на початку ХХ ст. і належать самим співробітникам редакцій та дописувачам: Д. Дорошенку, Є. Чикаленку, Б. Грінченку, М. Грушевському, та ін. Вони у своїх статтях, замітках, книгах та брошурах не лише показали загальні тенденції розвитку місцевої преси на тлі доби, представляли основні напрямки в роботі окремих осередків друку, а й зробили спроби аналізу видавничих намірів редакторів і співробітників різних газет, тих труднощів, з якими довелося зіткнутися значній частині видань, головним чином, україномовних, після свого виникнення на хвилі революційного підйому 1905 р.

Преса досліджувалась також в радянський час, в еміграції, а особливо починаючи з кінця ХХ ст. та здобуття Україною незалежності. Це відкрило новий етап у розвитку вітчизняної історичної науки. А тому в цей період даній проблемі присвячено значну кількість досліджень. Всі дослідження ми поділили на 4 групи: праці присвячені загальним проблемам розвитку преси в Києві та Україні на початку ХХ ст., матеріали, що стосувалися національних меншин Російської імперії в тому числі українців, видання, які писали про кадетів та окрема група – це автори, які дослідили правомонархічні рухи в Україні.

До загальних праць ми відносимо ґрунтовне дослідження М. Казьмирчук присвячене дослідженню соціально-економічного розвитку Київської губернії 1861–1917 рр. Авторка комплексно розглянула життя національних меншин в повітах. В той же час не приділила увагу Києва. Це дослідження дозволяє нам побачити, хто і яку роль відігравав в губернії, а отже мав можливість впливати на політичне життя Києва [114].

В монографії А. Павко висвітлено загальну картину історії основних політичних партій та організацій, які діяли у Східній та Західній Україні в XIX – на поч. XX ст., зокрема і в Києві [136].

Дослідник В. Осьмак визначив путівники XIX – початку XX ст., як важливе джерело для дослідження Києва цього періоду. Саме це стало предметом його дослідження [135].

О. Сарнацький розглянув ставлення та дії царя і центральної влади Російської імперії щодо діяльності політичних сил, які очолювали український національно-визвольний рух у Наддніпрянщині наприкінці XIX – початку XX ст. [143].

С. Тицький аналізує закономірності та особливості еволюції економічного, етносоціального простору м. Києва у 1900–1907 рр. [148].

У дослідженнях В. Стеценка здійснено спробу розглянути діяльність цензури в Києві в період, який ми вивчаємо [145-146].

С. Добржанський вивчаючи розвиток губернських міст Правобережжя описав ріст Києва, зокрема окремих його частин [108]; Дослідниця Н. Щербак розглянула національне питання в політиці царизму. Певну роль тут приділено питанню преси та меншинам в Києві [155]. Праця І. Басенко «Характеристика щоденної суспільно-політичної преси Києва за матеріалами цензурних звітів (1907–1916 рр.)» простежує розвиток Києва у між революційний період Російської імперії. Автор здійснив комплексне джерелознавче дослідження преси різних напрямів, зокрема мови друку [90].

Варто й виокремити дисертаційне дослідження та ряд статей О. Левчук. Робота присвячена комплексному джерелознавчому аналізу інформаційних ресурсів київської газетної періодики 1905-1914 рр. про міське повсякдення [122]. А статті – етносам, які проживали в Києві та аналізу інформаційного потенціалу матеріалів газетної періодики Києва 1905–1914 рр. у процесі вивчення дозвілля жителів міста початку XX ст. [123-124].

Російська дослідниця С. Махонина розглянула історію російської журналістики початку XX століття. І хоча серед наявного матеріалу відсутня

українська періодика, але завдяки цій праці ми можемо зрозуміти окремі тенденції розвитку преси, умови діяльності, ставлення влади до періодики [126].

Серед матеріалів, що стосувалися національних меншин Російської імперії в тому числі українців варто виділити видання Українського Наукового Інституту Книгознавства, який в 20-х рр. видав чотири томи «Трудів». Редактором четвертого тому був В. Ігнатієнко. Основними темами досліджень були зовсім не вивчена до того часу історія української преси та книги, її мистецтво, роль і завдання бібліографії в умовах зростаючої кількості творів друку та появи нового масового читача української книги, з'ясування та аналіз його смаків, роль бібліотек у цій справі [153]. Дослідник також написав статтю присвячену українській пресі 1905–1907 рр. [112].

В цьому періоді здійснювалося дослідження українського вченого в еміграції. Зокрема, праця А. Животка «Історія української преси» [110] опублікована в опублікована у Регенсбурзі у 1946 р. На основі широкого комплексу наукових і публіцистичних праць та бібліографічних показників попередніх років, автору вдалося відтворити цілісну картину розвитку української преси з моменту її виникнення до 1939 р. На сторінках вище згадуваної праці А. Животко неодноразово звертається до характеристики київських газет, діапазон видання яких хронологічно охоплює 1905–1914 рр., аналізуючи умови функціонування видань «Громадська думка», «Рада», «Село», «Слово», частково торкаючись проблем їх читацької аудиторії, матеріально-технічних труднощів та передплати.

В серії статей П. Опанащук на прикладі газет «Громадська Думка» і «Рада» розглянув вплив царської реакції 1906–1914 рр. на діяльність українських періодичних видань цензурну політику російського уряду зазначеного періоду. З'ясовано також процес організації видання газети «Рада» та основні напрями культурно-просвітницької діяльності її редакційного колективу, внесок часопису у піднесення національно-патріотичного руху українського народу у вказаний період [132-134].

І. Кучернюк присвятила дослідження часопису «Рідний край», а тому ця праця важлива для нас, адже, тут звертається певна увага й на Київ [121]. В. Милько розглянув українське представництво в Державних думах і його зв'язки з київською громадою та політичними силами [127]. Важливе значення має монографія В. Головченка, де висвітлюється складний процес зародження, оформлення і подальшої еволюції української соціал-демократії в Російській імперії до 1914 р. Автор аналізує основні напрямки політичної діяльності РУП, УСДРП, інших українських організацій соціал-демократичного спрямування, з'ясовує їх роль і місце у визвольних процесах початку століття [98].

Український вчений-історик Л. Баженов ретельно дослідив місце та роль польської преси в розвитку польського етносу у Києві та на Поділлі [89].

Вітчизняний історик В. Яремчук здійснив спробу комплексного аналізу політичної діяльності перших українських партій Східної (Наддніпрянська) України, які діяли у контексті української багатопартійності наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. Особлива увага акцентується на специфіці діяльності українських політичних партій, їхньої взаємодії та здобутків, досягнутих у політичному житті Російської імперії [156].

Праці О. Березовського дають змогу побачити місце української партійної преси Наддніпрянщини 1905–1914 рр. у вітчизняній історіографії, а також, що писала сучасна преса про українські національні партії [91-92]. Схожа тематика дослідження в науковця П. Токаленка. Він розглянув історіографію подій першої Російської революції в пострадянські часи. Певну увагу теж звернув на питання преси в 1905–1907 рр. [152].

В статті І. Старовойтенко досліджував роль В. Леонтовича в становленні української преси Києва [144].

Львівський дослідник І. Крупський спробував з'ясувати особливості розвитку української журналістики Наддніпрянщини (1905–1917 рр.). Зокрема, він вказав редакторів «Громадської думки», звернув увагу на її

утиски владою, дослідив значення в розвитку українського національного руху на початку XX ст. та вперше ввів до наукового обігу деякі досі неопубліковані архівні матеріали [118].

О. Тишкевич охарактеризував умови розвитку української газетної справи на теренах Київського генерал-губернаторства в період реформ, які відбувалися з 1861 р. по 1914 р. Автор також дослідив роль преси під час виборів до I та IV Державних дум на матеріалах Київського губернаторства [149-150].

В праці І. Ткаченко дослідив специфіку видання української періодичної преси на українських землях у складі Російської імперії в 1905–1914 рр. Автор з'ясував особливості видавничого процесу в українських часописах, їхні базові характеристики, кількісний та якісний склад корпусу читачів українських видань [151].

Вітчизняна дослідниця А. Кобинець в дисертаційній роботі провела комплексне дослідження першої українськомовної щоденної газети «Громадська думка»/«Рада» і розглянула процес становлення, розвитку та умови функціонування щоденника, оцінила його внесок в історію національно-патріотичної преси початку XX ст. [116].

Питання діяльності Української соціал-демократичної спілки розглянув в праці О. Федькова. Дослідник ґрунтовно розглянув генезу соціал-демократичного руху, еволюцію ідейно-теоретичних та організаційних засад діяльності Спілки в 1905–1907 рр., зокрема в Києві і її зв'язок з виданням «Громадська думка» [154].

Дослідниця О. Білобровець присвятила статтю польській пресі в Російській імперії, зокрема на українських землях, де кількість поляків була найбільшою. На її думку польська преса у цей переломний період стала спрямовуючою та об'єднуючою силою поляків, що формувала їх суспільну думку, виховувала у них патріотизм та прагнення до відновлення незалежності [93].

Стаття дослідниці О. Тимошенко присвячена громадсько-політичним рухам на території Наддніпрянщини в умовах революції 1905–1907 рр. Тут показано активність українських політичних партій, зокрема в Києві. Розглянуто нові можливості для українців за свої права після прийняття Маніфесту 17 жовтня [147].

В праці В. Георгієвської значна увагу приділяється на розвиток соціал-демократичної преси Східної України початку XX століття [97]. Д. Бовуа проаналізовано значення польського елемента під час революції 1905–1907 рр., зокрема й звернуто увагу на політичні напрями їх діяльності [94]. Стаття Р. Загорулько зосереджена на з'ясуванні інформативного потенціалу газетної періодики Києва 1905–1914 рр. для дослідження діяльності товариств «Просвіта» в Наддніпрянській Україні [111]. Праці Д. Сталюнас, Я. Аошіма, розглянули вплив російської влади на розвиток націй імперії [87], В. Юрченко висвітила становище україномовної періодичної преси в Києві під час і після революції 1905–1907 рр. [88].

Наступна група – це праці присвячені партії кадетів. Дослідження про цю політичну силу опублікувала канадська дослідниця М. Мелєнтьєва. Вона розглянула співпрацю конституційних демократів та євреїв під час виборчих кампаній в Київській губернії 1905–1912 рр. [86].

І остання група – це праці авторів, які дослідили російський правий рух. Сюди відносимо монографію американського автора Г. Гілберт, який присвятив своє докторське дослідження кризі та занепаду праворадикального руху в Російській імперії. Праця побудована на матеріалах київської періодики та архівах, а тому важлива для нашого дослідження [83]. Також важливе значення має праця Ф. Хіллс, яка видала книжку «Children of the Rus: Right-Bank Ukraine and the Invention of a Russian Nation», яку натеper можна вважати найбільш повним висвітленням проблеми пізньоімперського російського націоналізму в Правобережжі. А також авторка написала статтю «Migration Mobility and Political Conflict in Late Imperial Kiev anh. Studies of

world migrations», де звернула увагу протистояння між етносами в Києві на початку XX ст. [84-85].

Серію статей та дисертаційне дослідження зазначеній проблемі присвятив Р. Гула. Автор розглянув роль, місце та значення газети «Киевлянин» у висвітленні політичних аспектів єврейського питання в Україні, критиці виданням поглядів М. Грушевського, «українського питання», пропаганді охоронної ідеології та її ключового аспекту – антисемітизму [100-107].

Праця О. Мартинюк дозволила нам дослідити електоральні стратегії російських націоналістів у Київській, Волинській та Подільській губерніях під час виборів до Держдуми Російської імперії [125].

У статті М. Гаухмана розглянуті публікації газети «Киевлянин» квітня-червня 1917 р., присвячені «малоросійському руху». Певна кількість матеріалу приділено й Києву в Першій російській революції [96].

Ю. Половинчак звернула увагу на діяльність газети «Киевлянин» та її роль в боротьбі з українським національним рухом на початку XX ст. [139-138].

У статтях та дисертації О. Обершт дослідив ставлення російських націоналістів до «українського питання» в Києві та розвиток правого руху в Україні [129-131].

Серед російських авторів цього періоду варто звернути увагу на докторське дослідження І. Кірюнова, який ґрунтовно проаналізував питання участі росіян у виборах в Державних думах [115].

Отже, зазначені вище дослідження торкаючись питання «Українська преса про суспільно-політичне життя в Києві у 1905-1907 рр.» недостатньо висвітлили дану тему. В основному в історіографії зверталась увага на питання повсякдення киянина, виборчої діяльності окремих політичних партій чи дій етносів, як от євреїв, публіцистиці української преси, кількості та напрямам діяльності тогочасної періодики. Також матеріал подавався в контексті подій революції, яка 1907 р. пішла на спад, а тому цей рік

висвітлений недостатньо. Вважаємо, що наявні наукові праці не дають повного та системного уявлення про нашу проблему, адже, така мета в авторів не стояла. В той же час ці проблеми свідчать, що предмет нашого дослідження є вагомим та актуальним.

1.2. Джерельна основа роботи

Для вивчення даного питання необхідно ґрунтовно та всебічно висвітлити наявні історичні джерела. Згідно із сучасними підходами до типології джерел використані нами джерельні матеріали поділимо на такі групи: періодична преса, мемуарна література, матеріали бібліографії та хрестоматії.

Періодика. У підручнику Я. Калакури зазначено що в історії України провідне місце займають періодичні видання, основними різновидами яких є газети і журнали. Ця преса оперативно надає інформацію про події, безпосередньо відображає останні, а отже це дозволяє використовувати її як цінний матеріал [113, с.403]. Важливість даної групи джерел полягає в тому, що газетні матеріали демонструють стратегії різних суспільних та політичних груп у проведенні агітаційних передвиборчих кампаній, ілюструють щоденний вимір електоральної боротьби, представляють яскраві історії на мікрорівні. У вибірку даного дослідження цілеспрямовано включено статті за української періодики «Громадська думка»/ «Рада» [1-10; 19-21; 25-31; 34-374 39-48; 50-57; 59-60; 63; 65-66; 69-77], а також ми використовували опубліковані матеріали з російського видання «Киевлянин» [11-18; 22; 32-33; 49; 58; 61-62; 64; 67; 79-82].

«Громадська думка» – щоденна політична, економічна і літературна газета. Перший номер (№1) вийшов 31 грудня 1905 р. У №1 «Громадської думки» повідомлялось, що газета даватиме щоденний огляд політичного, громадського, економічного і літературного життя на Україні, в Росії й по чужих землях, звістки про... світові події...; поезії та оповідання, наукові фельєтони... У «Громадську думку» погодилися писати В. Антонович, В. Василенко, В. Винниченко, Б. Грінченко, М. Грушевський,

О. Грушевський, та інші. Видавцем і редактором погодився стати В. Леонтович, пізніше – Є. Чикаленко, М. Павловський. Вийшло 190 номерів «Громадської думки» (закрита у серпні 1906 р. за розпорядженням влади). Відновилася у вересні 1906 р. як газета «Рада». В 1906 р. вийшло 92 номери «Ради» і в 1907 р. 291 номер.

Аналіз матеріалів видання «Громадська думка» / «Рада» дозволило нам побачити історію його виникнення, ситуативні чинники діяльності газети; специфіку формування редакційного та авторського колективу на тлі жорсткої цензури обмеження свободи слова; подієву картину суспільно-політичного та культурного життя на шпальтах щоденної газети. «Громадська думка» / «Рада», заявила про себе як про видання політичне, що знаходилося в гушавині суспільних подій, особливу активність виявилася напередодні виборів до першої Державної думи, а потім – і до наступних. Видання також послідовно та незаангажовано звертало увагу на виникнення та діяльність українських, російських, польських та єврейських партій й організацій, їх видавничу діяльність, проведенні збори, мітинги, з'їзди, законодавчі акти влади. На сторінках часопису часто звучала критика відносно антиукраїнських дій газети «Киевлянин» та правих російських партій.

Актуально й патріотично звучали на шпальтах публікації про діяльність видання «Просвіта», проблеми розвитку української мови, газета порушувала питання націоналізації школи, необхідності відкриття українських кафедр у провідних університетах і послідовно провадила цю освітню політику на своїх сторінках. Однією з постійних та впливових тем видання була шевченкіана. «Громадська думка» / «Рада» не лише знайомила читачів із творчістю Кобзаря, а й ініціювала увіковічення його пам'яті. Зокрема, це стосувалося побудови пам'ятника Т. Шевченку в Києві.

Також при написанні дослідження ми використовували матеріали публікацій «Киевлянина» – реакційно-монархічної газети, що виходила у Києві з 1863 р. до 1919 р. З 1878 р. редактором «Киевлянина» був професор

Київського університету Святого Володимира Д. Піхно (1853–1913 рр.). Це видання субсидоване царським урядом, відображало інтереси російських націоналістів в Україні [105, с.99], а також системно боролось з українством, єврейством, польською національною меншиною. Паралельно «Киевлянин» підтримував російські консервативно-монархічні політичні партії та рухи. Відвертим антиукраїнським спрямуванням відрізнялися, зокрема, публікації В. Шульгіна, А. Савенка, І. Александровського, О. Волинця.

Мемуарна література. Використана праця Є. Чикаленка «Спогади», дозволяє нам краще зрозуміти громадський та культурний рух в Україні в 1905–1907 рр. Є. Чикаленко – це видавець газети «Громадська думка» / «Рада», а тому тут багата матеріалу про перші кроки цього видання, діяльність С. Єфремова, Б. Грінченка, В. Леонтовича, С. Петлюру, Д. Дорошенка та багатьох інших видатних представників української інтелігенції. В своїх мемуарах автор торкається питання суспільно-політичного життя Києва, єврейського погрому, тиску влади на український політичний рух, репресій про ти нього та розвитку партій та громадських організацій українців [78].

Важливим мемуарним джерелом є спогади Д. Дорошенка – визначного історика і громадського діяча, присвячені добі початку ХХ ст. (1901–1914 рр.), коли відбувалося становлення українського національного руху. Його праця дозволяє нам відчувати дух епохи, зрозуміти, чому російський правий рух ставав популярним, в яких умовах відбувся єврейський погром, як реагувала влада на дії погромників, як утискала українців та арештовувала невдоволених її діями [24].

Матеріали бібліографії та хрестоматії.

Важливе значення для магістерської роботи має бібліографічна праця авторства І. Старовойтенко, Ю. Горбач, Л. Кузьменко, яка розкриває повний зміст першої щоденної української газети Наддніпрянщини, яка виходила в Києві з 31 грудня 1905 до 18 серпня 1906 року – «Громадської думки». Її авторами були найвідоміші українці, учасники національного руху –

С. Чикаленко, В. Леонтович, С. Єфремов, Б. Грінченко, Ф. Матушевський, А. Тесленко, І. Огієнко, В. Павленко та ін. Матеріали довідника згруповані за рубриками, а тому такі важливі для нас розділи, як «У Києві», «Вибори», «З українського життя», «З газет та журналів» й найдрібніші замітки легко аналізувати [23].

Бібліографічний покажчик, укладачами якого є І. Старовойтенко та Ю. Горбач «Рада» – щоденна українська газета Наддніпрянщини. Покажчик змісту (1906–1908 рр.)», де презентовані матеріали щоденної української газети «Рада» за 1906–1908 рр. [68].

До джерел також належать матеріали, вміщені в праці «Історія України: Хрестоматія» за редакцією В. Литвина. У ній вміщено фрагменти з програми УНП, УРП, документи жандармського управління [38].

Таким чином, джерельна база дослідження широко представлена матеріалами періодики і вичерпним колом мемуарних, бібліографічних та хрестоматійних джерел. Вона є репрезентативною і дозволила на засадах обраної методологічної бази комплексно відтворити суспільно-політичне життя Києва в 1905–1907 рр. на матеріалах преси та проаналізувати основні закономірності та особливості періоду.

1.3. Методологія дослідження

Методологія дослідження сформована на основі наукових принципів та загальнонаукових й спеціальноісторичних методів історичного дослідження.

Методологічна основа дослідження визначена принципами історизму, наукової об'єктивності, комплексності, достовірності. Важливим є принцип історизму, який дозволив в динаміці простежити зміни в суспільно-політичному житті Києва 1905–1907 рр. на матеріалах преси. Принцип комплексності було реалізовано через повний аналіз усіх джерел та літератури про особливості суспільно-політичного життя. Принцип об'єктивності дозволив не заангажовано дослідити тему роботи. Принцип достовірності це – властивість інформації бути правильно сприйнятою,

ймовірність відсутності помилок, безсумнівна вірність наведених відомостей, які сприймає людина.

При аналізі джерел для виявлення загальних та особливих рис у процесах та явищах застосовано такі загальнонаукові методи як метод аналізу наукової інформації, порівняння, індукції, дедукції, синтезу, структурно-системний метод, логічний, узагальнення.

Завдяки методу аналізу наукової інформації ми змогли охарактеризувати суспільно-політичне життя Києва в зазначений період на матеріалах преси. Метод синтезу було застосовано для повного представлення електоральних процесів в Києві, узагальнень і висновків щодо співвідношення політичних сил у місті. За допомогою структурно-системного методу через матеріали української преси було виявлено механізм взаємодії уряду, правих партій, видань та окремих представників російського націоналістичного руху під час організації виборів

Серед спеціально-історичних методів у роботі застосовані історико-біографічний метод, історико-порівняльний та історико-хронологічний.

За допомогою історико-біографічного методу було висвітлено життя та політичну творчість яскравих представників українського національного руху – Є. Чикаленка, Д. Дорошенка, а також окремі фрагменти життя Б. Грінченка, М. Грушевського, А. Савенка, Д. Піхно, Л. Бродського та інших.

Історико-порівняльний метод було застосовано, щоб побачити зміни в суспільно-політичному житті Києва в порівнянні з аналогічними явищами у інших регіонах Російської та інших континентальних імперій.

Історико-хронологічний метод було застосовано у представленні розвитку українського національного руху, російського націоналізму, польського й єврейських політичних та громадських рухів при зміні політичних обставин у різні періоди від 1905 р. до 1907 р. включно.

Певне методологічне навантаження в роботі має понятійно-термінологічний апарат. Зокрема, у дослідженні використані ряд

наукознавчих термінів – «українська преса», «російський націоналізм», «монархізм», «чорносотенство», «опозиція». Під українською пресою ми мали на увазі видання створенні та спонсоровані українською інтелігенцією та підприємцями, які містили переважно матеріали про український національний рух. В нашому дослідженні термін «російський націоналізм» деталізується як «консервативний». Термін «консервативний» позначає позиції політичних груп, які відмежовували свою політику як від монархізму, так і від лібералізму. Терміни «монархізм», «чорносотенство», як і тотожні їм «радикальні праві», «крайні праві», вживаються як синоніми й окреслюють ідеологію таких політичних груп, як «Союз русских людей», «Союз російського народу», «Русское Собрание», «Двоглавий Орел» та ін. Термін «праві» позначає сукупність сил монархістів і російських націоналістів.

Під терміном «опозиція» у більшості випадків маються на увазі ліберальні (конституційні демократи та прилеглі) й ліві політичні групи (соціал-демократи усіх напрямків, соціал-революціонери, анархісти), що могли діяти як окремо, так і в коаліції.

Отже, методологія дослідження дозволяє об'єктивно відобразити тенденції суспільно-політичного життя Києва в досліджуваний період на тлі історичного розвитку української національної преси початку ХХ ст.

Висновки до Розділу І.

Підсумовуючи сказане, на основі розглянутої історичної літератури, джерел дослідження та методологічної бази, можемо говорити про посилення інтересу учених до вивчення на базі матеріалів української преси соціально-політичних аспектів життя Києва в період Першої російської революції 1905–1907 рр. Це стосується переважно сучасних вітчизняних та іноземних дослідників, які звернули увагу на дане питання і змогли проаналізувати різні його аспекти. Але також можемо говорити, що наведений вище матеріал свідчить, що узагальнюючих праць з даної теми в українській державі та за її межами поки що немає, а нагальна потреба в їх написанні існує.

РОЗДІЛ II

КИЇВ У СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ УКРАЇНИ В 1905 Р. (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ПЕРІОДИКИ)

2.1. Київ – визначний політичний, економічний і культурно-духовний центр українських земель

У XIX ст. поряд з сталим культурно-духовним розвитком, спостерігається значне зростання ролі Наддніпрянської України у внутрішньому суспільно-політичному і господарському житті Російської імперії. А вже на початку XX ст. Наддніпрянщина за темпами економічного зростання, концентрацією виробництва, продуктивністю праці, енергоозброєністю перетворилася на один з головних і найперспективніших індустріальних центрів імперії, її паливно-металургійну базу. Вагому роль відігравав регіон і у сільськогосподарському виробництві Романівської імперії. Завдяки бурхливому розвитку промисловості, стабільній продовольчій ситуації в Наддніпрянщині був один з найвищих рівнів життя в імперії [156, с.89]. А тому такий розвиток суттєво виділив цей регіон (за територією 3% усієї імперії) з-поміж інших «національних районів», скажімо, Царства Польського, Фінляндії, Прибалтійського краю, Кавказу, Середньої Азії [156, с.89].

Особливе значення на цій території відігравав Київ – адміністративний центр Київського генерал-губернаторства, а також важливий культурний, духовний та економічний осередок українських земель. На початку XX ст. значення Києва як одного з великих міст країни ще більше зросло. Загальні соціально-економічні зміни, зумовлені зростанням російського промислового капіталізму, природно, торкнулися і Києва. Щоправда, тут нові явища не завжди і не скрізь виглядали так чітко, як у найбільших індустріальних районах і містах країни [141, с.310-311].

В той же час прискорені темпи індустріалізації Києва в кінці XIX – на початку XX ст., розвиток залізничного сполучення та інших видів транспорту сприяли швидкому розростанню губерньського центру. Технічний прогрес у промисловості зумовив появу нових умов праці, стабільного заробітку середнього класу та скорочення робочого дня [123, с.230]. Протягом посткризової стагнації (1903–1904 рр.) посилювалося технічне переоснащення промислових підприємств усіх форм власності, зростає чисельність закладів у сфері послуг тощо. На початку досліджуваного періоду в Києві на засадах підприємництва розвивалася мережа середніх і вищих навчальних закладів, закладів культури і мистецтва, поліграфічних підприємств і видавництв. Суттєво зміцнили свої позиції в економіці міста підприємства різних форм власності. Стрімко зростала індустрія преси і торгівля носіями різноманітної інформації [148, с.12]. Загалом економічний простір м. Києва на початку XX ст. еволюціонував через зростання великої і середньої індустрії, механізацію та електрифікацію виробництва речових товарів, випереджаючий розвиток виробництва неречових товарів, зростання промисловості та банків; розширення сфери використання найманої праці [148, с.12].

На початку XX ст. образ українського міста змінився до невпізнання. Індустріалізація, розвиток інфраструктури та засобів комунікації відчутно позначилися на повсякденні міського населення. Розлога мережа транспортного сполучення, нові робочі місця та сплеск політичної активності, зумовлений революцією 1905–1907 рр., призвели до створення нової етнічної структури населення міста, яка характеризувалася різноманітністю та строкатістю представництва національних меншин [122, с. 95]. Ці чинники також сприяли суттєвому збільшенню населення Києва. Водночас демографічні процеси міста відзначалися різноманітністю спонукальних факторів і значно вплинули на етнічний склад населення Києва. Згідно статистичним даним, що подавалися на сторінках провідних газетних видань міста («Громадська думка»/»Рада», «Киевлянина», «Киевской мысли», «Киева», «Киевских новостей» та ін.) протягом усього

досліджуваного періоду, можна прослідкувати постійний приріст міського населення. За даними газети «Київ», станом на 1 січня 1909 р. останнє збільшилося майже вдвічі, у порівнянні з переписом 1897 р., і становило 459,904 тис. осіб [124, с. 43]. А протягом 1897-1914 рр. кількість населення міста виросла з 247,23 до 629 тис. осіб [123, с.230]. За переписом 1897 р. в місті проживало 247,23 тис. осіб, серед яких росіяни становили 54,02 % (134, 278 тис.), українці – 22,23 % (55,064 тис.), 12,08 % від загальної кількості мешканців припадало на євреїв (29,937 тис.) і 6,6% становили поляки (16,379 тис.) [122, с.97]. Зовсім незначний відсоток припадав на інші національності: чехів, німців, білорусів та ін.

Для цього періоду властивим є зростання відсотка українського населення за рахунок притоку вихідців із села та тих, хто раніше ідентифікував себе росіянами. Адже часто російський уряд переселяв на промислові підприємства України цілі групи робітників-росіян із Центральної Росії. Значна кількість росіян була й серед купецького стану. Заохочувалося переселення до Києва багатих російських купецьких родин. Так у Києві опинилися родини Богатирьових, Єлисеєвих, Дегтярьових [114, с.16].

Прийнятий 17 квітня 1905 р. закон «Про зміцнення початків віротерпимості» проголосив свободу віросповідання, а два тижні по тому нове ліберальне законодавство дозволило викладання польською мовою в навчальних закладах краю, що суттєво збільшило відсоток поляків-католиків у місті. Станом на 1909 р. останніх налічувалося 10,44 % (48,019 тис.). А тому етнічний простір м. Києва цього часу характеризувався зростанням поліетнічності населення міста; випереджаючим збільшенням частки єврейського населення; зростанням притоку українців і євреїв в складі робітництва та росіян – серед деяких робітничих професій; збільшенням питомої ваги українців у нижчих і середніх прошарках державної бюрократії; посиленням державного культурницько-асиміляторського тиску на суспільну свідомість; загостренням міжнаціональних протиріч [148, с.13]. Але

паралельно антисемітські настрої в місті, підбурені чорною сотнею, єврейські погроми, обмеження щодо поселення та торгівлі в Києві, спонукали представників єврейської громади до еміграції. Саме тому частка євреїв у місті мала тенденцію до зменшення. Київські газети того часу подають чисельні відомості про виїзд цілих сімей, і навіть родин. З 1897 р. по 1909 р. відсоток євреїв зменшився на 2,16 % [124, с. 43].

Все ж зростання населення сприяло тому, що Київ розширювався територіально, поступово приєднуючи численні промислові й житлові передмістя: Солом'янку, Шулявку, Деміївку, Протасів Яр та ін. [123, с.230]. Зокрема, київська околиця Деміївка, зважаючи на переважно робітниче населення, мала навіть медичну установу, що обслуговувало винятково робітників. Це пролетарське передмістя з другої половини XIX ст. розвивалося досить швидко: у 1874 р. в ньому проживало понад 10 тис. осіб та розміщувалося більше 500 житлових будівель, а вже у 1904 р. – 16,34 тис. та 1,33 тис. відповідно [108, с.173].

Для етнополітичного простору м. Києва початку століття характерним було повне домінування в середовищі російських, українських та єврейських робітників, серед політично ангажованої частини студентської молоді Київської організації РСДРП та тлі її протиборства з місцевими репресивними органами державної бюрократії [148, с.13]. Також в цей час відбувалося подальше поширення та удосконалення організаційної, ідейно-політичної, господарської та виховної роботи різноманітних партій та політичних сил. У місті утверджували відновлювані структури соціалістів-революціонерів і РУПу, монархістів та з'являються самотворювані ідейно-політичні групи євреїв, поляків, котрі претендували на самостійну і навіть провідну роль в політичному житті міста [148, с.13].

Важливо звернути увагу й на те, що соціально-класовий простір м. Києва на початку XX ст. відзначався подальшою поляризацією буржуазної структури міського населення при збереженні кількісної переваги дрібної міської буржуазії. А тому на межі XIX – XX ст. населення міста складалося з

буржуазії, дрібної міської буржуазії, робітництва, а також між верств бюрократії, найманої і самодіяльної інтелігенції та самостійними суспільними верствами утриманців, студентства, люмпен-пролетаріату і власників житла [148, с.13].

Протягом досліджуваного періоду Київ займав і важливе політичне значення. Про це свідчать урядові документи чиновників імперії. 31 січня 1904 р. Міністерство внутрішніх справ надіслало черговий циркуляр генерал-губернатору в Києві, де міністр внутрішніх справ фон Плеве сповіщав, що начальнику Київського губерньського жандармського управління запропоновано особисто доповідати начальнику краю про всі найважливіші події та явища місцевого життя у ввіреній його нагляду губернії [143, с.30]. Таку саму вказівку надали і чинам корпусу жандармів щодо розшукових політичних відомостей. Про розвиток «українського руху» в цьому циркулярі не йдеться, але така думка, на погляд дослідника О. Сарнацького, незримо присутня [143, с.30].

Револьюційні події в країні на початку 1905 р. змусили міністра внутрішніх справ князя Святополка-Мирського надіслати генерал-губернатору Південно-Західного краю М. Клейгельсу та губернаторам губерній таємний циркуляр від 14 січня 1905 р., де вказувалось – не залишати у цей час ввірених їм губерній [143, с.31-32].

24 жовтня 1905 р. завідувач політичної частини Департаменту поліції Рачковський надіслав генерал-губернатору в Києві телеграму, де наказувалось позбавляти волі усіх, хто викликає серйозну підозру в здійсненні державних злочинах на основі ст. 1035 кримінального судочинства» [143, с.32].

За словами українського історика В. Сарбея до рубежу XIX та XX ст. Київ дійшов, досягнувши чималих успіхів у розвитку економіки (вище ми показали це), науки та культури [141, с.310]. Тут діяли Київський університет Св. Володимира, Київська духовна академія, політехнічний інститут та інші навчальні заклади. Своєрідним визнанням ролі Києва в культурному житті

країни стала Всеросійська сільськогосподарська, промислова та художня виставка, що проходила в місті з 29 травня по 15 жовтня 1913 р. [141, с.313].

Але також Київ залишався важливим релігійним центром імперії. І хоча на «обличчі» міста в кінці XIX та на початку XX ст. і з'являлися нові риси, у свідомості значної частини переважно російського населення імперії він усе ще залишався «православною Меккою», «Матір'ю міст руських» та «Єрусалимом землі руської». За висловом академіка О. Білецького, для більшості авторів того періоду Київ був «...естетичним об'єктом, незмінним у своїй суті: суть ця – прекрасна й сповнена слави старовина»; «через усю літературу XIX ст. проходить... пейзаж Києва, на якому найяскравіше виділяються золоті церковні куполи...». Тож не дивно, що, наприклад, «Путеводитель к святыне Киева», виданий в 1891 р. Київським Свято-Володимирським братством, містить лише інформацію про православний Київ – Печерську лавру, Софійський та Михайлівський собори, стародавні храми Подолу тощо. А тому автори київських путівників того часу творять образ міста, у якому сакральне очевидно домінує над профанним. В одному з них зазначено, що «Київ неспроможний змагатися в стародавності з Афінами, ні у розмірах з Пекіном; в ньому антикварій не знайде руїн Пальміри, і мандрівник не побачить пірамід Єгипту, які дивують своєю величезністю. Він не був королем світла, як Рим, не був законодавцем вітряної моди, як Париж, але, незважаючи на все це, Київ є священним надбанням росіян!» писав М. Закревський [135, с.29-30]. Бачимо, що прагнення росіян початку XX ст., «привласнити» собі історію та релігійне значення Києва були сильним, як і сьогодні.

Отже, Київ на початку XX ст. залишався одним з найбільших міст Російської імперії, центром розвитку економіки, культури, православної релігії, а також місцем проживання численних етносів, активності різноманітних політичних сил та соціальних груп суспільства.

2.2. Розгортання українського національного руху в Києві у 1905 р.

Аналіз соціально-політичного життя окремих етнічних груп Києва, відображеного на сторінках київської газетної періодики, варто почати з українців. Справа в тому, що вони були корінним населенням і прикладали максимум сил до відродження культурно-освітньої самобутності, так і не відчували себе у той час господарями на своїй землі. Київські газети свідчать, що ключові адміністративні посади займали вихідці з російського середовища, ними ж були переповнені фабрики та заводи. А українське селянство не поспішало покидати землю, і відправлялося в місто, головним чином, на сезонні роботи, що проявлялося в переповненості приміського транспорту в період сезонних робіт, розширення графіку руху поїздів у той час та насиченості газетних оголошень підзаголовками «Шукаю кімнату на сезон»). Великих шансів у торгівлі для українців також не було; остання знаходилася у руках іноземців та євреїв [122, с.104].

Все ж, попри нерівномірну боротьбу, з приходом революції українська присутність у Києві почала відчуватися більше. На початку 1905 р. голова уряду С. Вітте, приймаючи у Петербурзі українську депутацію, запевнив, що невдовзі всі обмеження з українського друкованого слова будуть зняті разом з прийняттям закону про пресу. Але в практичному плані заборона на українське друковане слово була знята тільки під тиском революційних подій, запровадженням «Тимчасових правил про пресу» (листопад 1905 р.) урядовими «Правилами» (березень 1906 р.). Однак у подальшому царизм і надалі ставився до всього українського вкрай вороже [156, с.111].

Попри це, в 1905 р. помітно активізувалася українська інтелігенція, невід'ємною частиною культурного життя Києва стає український театр, почала виходити україномовна преса. Незважаючи на те, що українська мова не стала мовою адміністрації, суду і, що найважливіше для українських націоналістів, шкіл, нею все ж виходили книги, газети та журнали [87, с.29]. Дослідники М. Щербак та Н. Щербак стверджували, що окрім виходу періодичних видань, революція 1905–1907 рр. дала поштовх до розвитку

українського книгодрукування. В 1906 р. видруковано 116 українських книг, у 1907 р. – 156, у 1908 р. – 220. Якщо в 1905 р. діяло чотири видавництва, що здійснювали видання українських книг, то вже в 1909 р. в українських губерніях налічувалось сімнадцять українських видавництв. Українська книга за роки революції на загальноросійському книжковому ринку перемістилася з дванадцятого на восьме місце [152, с.55]

Історик І. Ткаченко зазначає, що «численні приклади видань метеликів-одноденек створюють враження, що українська преса, саме її існування були логічним парадоксом, свого роду нежиттєвим побічним ефектом українського суспільного життя, коли преса існувала окремо від суспільства й виконувала зрозумілу лише самим видавцям роль пробуджувача української національної свідомості серед своїх малочисельних читачів» [151, с.24]. Певною мірою це об'єктивне змалювання національного руху на початку ХХ ст. Попри це, українські видавці не втрачали надії «розбудити український народ».

Основним виданням, яке писало про українські громадські та політичні інституції, стала заснована в кінці 1905 р. перша щоденна україномовна газета «Громадська думка» [122, с.105]. За згадками Є. Чикаленка – засновника газети, значну роль в її становленні відіграв В. Леонтович. Він брав участь в складанні програми газети, вніс на її потреби пай у розмірі 5 тис. карбованців, збирався їхати за кордон купувати для газети нову ротатійну машину [144, с.35]. Газета одразу зіткнулася з різноманітними перешкодами в своїй діяльності. Основними були утиски зі сторони влади.

Задовго до наступу політичної реакції самодержавство робило дискримінаційні дії відносно української преси та видавничої справи. Типовим було ставлення влади і до самої популярної україномовної газети «Громадська думка» (видавцям відмовили у назві часопису «Українське слово») [71, с.4; 156, с.112]. Назву змінили і почалась підготовка до видачі першого номеру, який вийшов 31 грудня 1905 р. На першій сторінці опублікували статтю, що починалася словами «Справдилося! Давно

сподіваний час настав» [71, с.1] В. Самійленко умістив у її першому числі дуже дотепний фейлетон під назвою: «Як я від слова перейшов до думки» [71, с.2; 24, с.77]. Інформація про зміст майбутньої газети так стурбували владу, що відразу після виходу перший номер «Громадської думки» конфісковали [116, с.7]. За словами Є. Чикаленка, після цього довелося знімати з чергового номера найбільш гострі статті. Загалом, як зазначав у «Спогадах» Є. Чикаленко, перший рік видання щоденної газети виявився дуже важким через постійні цензурні утиски, заборони [116, с.7].

Справа в тому, що, на думку Д. Дорошенка, уряд відразу зарахував «Громадську Думку» не лише до опозиційних, але й до ворожих собі органів і тому всіма способами її поборював: передовсім раз-у-раз накладав на видавців штрафи (грошові кари), часом за якусь кореспонденцію з провінції або за хронікальну замітку. Та дошкульніше для газети було те, що окремі уряди забороняли своїм службовцям передплачувати «Громадську Думку» [24, с.77].

Тож в цей час в умовах постійного тиску з боку адміністрації, браку кваліфікованих журналістських кадрів, перманентної фінансової скрути молода українська преса опинилася у складному становищі одразу після появи [151, с.24]. Окрім згаданих труднощів, технічно-фінансових негараздів, перед українською пресою стояла й така проблема, як відсутність широкого кола українських читачів, яких треба було шукати і відповідним чином виховувати [156, с.112]. Пошук свого, українського, читача тривав із перемінним успіхом – надто багато залежало не від спромоги вести видавничу справу, а від зовнішніх, часто суб'єктивних факторів [151, с.24].

Сільські околиці, за виключенням кількох осіб, читати українською не вміли, а великі міста були надто зросійщені. Не виключенням став і Київ. У той час як ліберальна російськомовна газета «Киевская мысль» у 1907 р. виходила накладом у 28 тис. примірників, а валовий річний дохід лише від факту продажу газети становив 308 тис. руб. [90, с. 16], «Рада» ледь набирала 2-3 тис. передплатників і працювала за коштів українських ентузіастів.

Так, один із учасників видавничого процесу Б. Грінченко висвітлив нелегке становлення українських періодичних видань і саме тому свою книгу про українську пресу назвав «Тяжким шляхом». Одним із головних здобутків національного руху дослідник вважає народження «української політичної преси» [92, с.199]. Аналізуючи у своїх спогадах причини непопулярності українських газет, відомий український меценат та громадський діяч Є. Чикаленко, поряд з урядовими заборонами передплачувати видання, називає ще й той факт, що «навіть інтелігенція до кінця не розуміла українську мову» [78, с. 467], а газета «взяла тон занадто ворожий до всіх заможних [...] і ставилася прихильно тільки до робітництва та до селянства, а вони нічого не знали про газету, бо або неграмотні, або так малограмотні, що не вчитують газети» [78, с. 468]. Газета для селянської і робітничої інтелігенції «Маяк» теж закликала читачів до передплати і зазначала, що доля видання в їх руках [122, с.106].

Важливим чинником діяльності редколегії газети, а пізніше щоденника, став акцент на інформацію як жанр журналістики, котра стисло, коротко, оперативно повідомляла про характерні події, злободенні факти, про чиюсь діяльність. Передусім, багато місця виділялося під події з життя Києва (рубрика «У Києві» іноді займала третину газетної шпальти), причому оперативності тодішніх газетярів можна позаздрити: увечері відбувалася подія, а вранці вона вже була в номері. Подавалися новини досить грамотно (зі збереженням хронологічної чіткості й послідовності): висвітлення «вчорашньої ситуації», як правило, розпочиналася зі слова «вчора» [116, с.13].

Також увагу до себе газета привертала не лише актуальністю, а й гостротою публікацій, в яких містилася критика існуючого ладу. Особливо це помітно з фейлетонів, де вміщувалися сатиричні твори, які торкалися всіх граней суспільного життя Києва. Вони спрямовувалися на адресу урядовців, чиновників, думських парламентаріїв, бюрократів різного ґатунку, деяких

друкованих видань, шовіністично настроєних представників влади чи інтелігенції [116, с.14].

Кореспонденти «Громадської думки» з перших днів існування цього друкованого органу починають висвітлювати досягнення українства в Києві та інших територіях у справах друку, адміністративні зрушення щодо заборони української мови в школах та вищих навчальних закладах. Тенденцію щодо постійного інформування читачів життя української громади продовжили і такі україномовні видання як «Рада», «Маяк», «Засів» [122, с.105].

Як свідчать київські газети 1905–1907 рр., у повсякденному житті, особливо на побутовому рівні, права українського населення міста, окрім вживання рідної мови, утисків не зазнавали. Сповідуючи православ'я, вони не потрапили в категорію «іновірців» (куди місцева адміністрація відносила навіть поляків-католиків), на відміну від єврейської національної меншини, українці могли вільно селитися у будь-якому районі міста (якщо не брати до уваги матеріальні можливості). Час від часу поліцією проводилися обшуки тих квартир, власники або квартиронаймачі яких підозрювалися у надмірній політичній активності та «мазепинстві», але практика застосовувалася в той час у місті до всіх «неблагонадійних», не залежно від національності та соціального стану [122, с.108]. Негативно влада ставилася і до українських партій, рухів та їх видань.

Існувала й українська партійна преса, яка писала про політичне життя в Києві. Так дослідники періодичних видань Києва А. Волобуєва, Н. Сидоренко, О. Сидоренко та О. Школьна називають тридцять один партійний орган у місті, здебільшого соціалістичного спрямування таких партій, як РСДРП, УСДРП, Партія соціалістів-революціонерів (ПСР), Українська партія соціалістів-революціонерів (УПСР), Українська партія соціалістів-федералістів (УПСФ), РУП та ін. До часописів УСДРП відносились: «Боротьба» (1906 р.), «Слово» (1907–1909 рр.), «Воля» та «Робітнича газета» [97, с.30]. Зокрема, соціал-демократичний орган

«Боротьба», редактором-видавцем якої був громадсько-політичний діяч М. Стаховський, ставила на порядок денний соціально-економічні та політичні питання, що стосувалися життя українського населення. Значним явищем в суспільно-політичному житті Київського генерал-губернаторства стала поява центрального друкованого органу Української партії соціал-демократів, що виходив протягом 1907–1909 рр. у Києві – газети «Слово», номінальним редактором-видавцем якої була журналістка О. Корольова. Газета ставила своїм завданням «політичне і національне усвідомлення широкого кола читачів, вважаючи, що національна свідомість прийде разом із соціальною» [150, с.70].

Вважаємо, що хроніка й публіцистика відігравали значну роль у донесенні основних ідей своїх лідерів до мас. На сторінках вищеназваних газет не тільки ставилися актуальні питання «Що далі?», а й обговорювалися відповіді; потреба відстоювати права «соціально покривдженого робітничого класу», змагатися за «чистоту української ідеї», спонукати до створення національно-територіальної автономії – такими були основні завдання [97, с.30].

Для національних політичних партій в Російській імперії на початку ХХ ст. було характерним використання преси як одного з найважливіших засобів пропаганди та відстоювання національних вимог українства. Українські періодичні видання в цей період відображали інтереси українського населення, виконували роль громадської і політичної трибуни українства [91].

Так початок революції 1905–1907 рр. ознаменувався підвищенням політичної активності РУП, її участю у страйках селян та сільськогосподарських робітників, які відбувалися навесні та влітку 1905 р. у Київській губернії. «Під час страйку, повідомлялося в газеті «Селянин», – старанно розповсюджувалися сільськими групами РУП, які власне підняли страйк і керували ним, відозви Київського комітету Революційної Української Партії». Крім того, агітаторами партії розповсюджувалася

революційна література і, зокрема, велика кількість виданих РУП брошур «Страйк і бойкот» в містах [147, с.259]. У час революції сталися певні зміни у політичній розстановці українських сил. У 1905 р. РУП перейшла повністю на марксистські позиції і перейменувалася в Українську соціал-демократичну робітничу партію [98, с.57] (УСДРП, лідери В. Винниченко, С. Петлюра, М. Порш, Л. Юркевич). Партія стояла на самостійницьких позиціях, але з тактичних міркувань включила в свою програму вимогу національно-територіальної автономії України у складі Російської федерації [99, с.68-69]. В Києві координуючим центром у справі агітації був гурток члена Київського комітету РУП Ш. Омецинського, на квартирі котрого складалися і друкувалися відозви до селян, а також проводилися інструктажі агітаторів. Взагалі Ш. Омецинський підтримував зв'язки з більш як 40 активістами РУП [98, с.71].

У вересні 1905 р. поліції вдалося заарештувати 11 працівників друкарні УСДРП у Києві, серед яких були Омецинські, В. Чеховський, Д. Антонович. Про широкі масштаби агітаційно-пропагандистської роботи партії свідчить конфіскована на квартирі Омецинських література: 736 брошур, 216 прокламацій, 190 журналів та газет [147, с.259].

УСДРП продовжувала розвивати свою організацію і в грудні 1905 р. першою серед соціал-демократичних організацій Російської імперії здійснила на Другому з'їзді спробу теоретичного осмислення національного питання і форм розв'язання для України. В «Резолюції з національного питання» декларувалося прагнення «якнайенергійніше боротися проти національного гніту, за рівні права всіх націй на вільне існування і вільний розвиток, твердо обстоюючи право націй на культурне і політичне самоопреділення». Виходячи з цього, з'їзд висловився за збереження в партійній програмі вимоги «автономії України з окремим сеймом, законодавчим в тих справах, котрі торкаються лише народу, що мешкає на території України» [98, с.59-60].

Значної уваги в статуті УСДРП надавалося місцевим організаціям, що визнавалися автономними у внутрішній діяльності й будувалися на «демократичному принципі». З ініціативою демократизації процесу формування партійного проводу на з'їзді виступили члени Київського комітету РУП, що вже внесли відповідну норму до власного статуту [98, с.61].

Активність проявляли й інші політичні сили. Восени 1905 р. зі складу Української демократичної партії вийшла радикальна група на чолі з Б. Грінченком, яка утворила Українську радикальну партію. Наприкінці 1905 р. вона об'єдналася з демократами в Українську демократично-радикальну партію. УДРП проіснувала до 1908 р., до коли утворилося Товариство українських поступовців (ТУП) на чолі з М. Грушевським, Є. Чикаленком і С. Єфремовим. У 1903–1904 рр. з РУП вийшли гуртки соціалістів-революціонерів (есерів), які на початку 1907 р. об'єдналися в Українську партію соціалістів-революціонерів (УПСР). Усі ці три партії – УСДРП, ТУП і УПСР – були головними представниками політично активних українців. Однак на відміну від трьох головних українських партій у Галичині вони стояли не на самостійницьких, а на федеративних позиціях. А на самій території Наддніпрянської України за своєю активністю й впливами вони значно поступалися російським партіям [99, с.68-69].

Ідею самостійності та незалежності України на початку ХХ ст. активно відстоювала Українська народна партія (УНП). До 1905 р. ця партія діяла дуже конспіративно. Перша російська революція відкрила деякі можливості для легальної політичної діяльності. Але УНП вирішила залишатися у підпіллі, не маючи твердої впевненості, що демократичні свободи в Росії збережуться надовго. Під впливом величезних революційних рухів робітників та селян партія дещо змінює зміст своєї пропаганди. У друкованому органі «Самостійна Україна» вона почала застосовувати антикапіталістичні, соціалістичні ідеї та заклики, залишаючись відданою

своїм національним устремлінням. Партія підтримувала усі легальні політичні заходи, спрямовані на відстоювання інтересів України [147, с.261].

Однією з перших спроб консолідації національних партійно-політичних сил став міжпартійний з'їзд представників УДП, УРП та УНП, який відбувся у червні 1905 р. у Полтаві. На обговорення з'їзду винесли головні проблеми, які мали стати спільним завданням українських партій: справа автономії України, а також формування спільної програми дій. З'їзд ухвалив спільну платформу, яка полягала у залученні ресурсів партій до боротьби за утвердження в Російській імперії конституційного ладу, запровадження загального виборчого права, а також встановлення політичної національно-територіальної автономії України з власним сеймом у Києві [156, с.188].

Однак, незважаючи на певний розголос в пресі червневого 1905 р. міжпартійного з'їзду, вияви схвального ставлення до нього з боку соціалістичного табору – РУП, процес утворення міжпартійного блоку не отримав продовження. Безрезультатно завершилися і наступні переговори, які відбулися у вересні 1905 р. у Києві, до яких були причетні лідери УРП, УНП та РУП (Б. Грінченко, С. Єфремов, М. Міхновський, В. Винниченко та ін.). Невдалими були і спроби щодо порозуміння між лідерами українських партій і під час Жовтневого всеросійського політичного страйку 1905 р. Так, у жовтні 1905 р. у приміщенні Київського університету за ініціативи РУП, як згадував С. Єфремов, відбувся перший політичний «український мітинг», куди запросили й представників інших партій – УРП та УНП. Однак силами організаторів мітинг з обговорення поточного моменту перетворився на арену гострої критики своїх конкурентів, звинувачених у «буржуазності» та «шовінізмі», що максимально загостило стосунки між партіями [156, с.189].

Про консолідацію українських партій, навіть, організаційне об'єднання УДП, РУП та УНП, як сповіщала газета «Хлібороб», йшлося й на зборах громадськості та представників українських партій у Петербурзі (жовтень 1905 р.), що мало відбутися на ґрунті спільного національного інтересу –

демократизації політичного життя, досягнення політичного суверенітету України [156, с.190].

Загалом погоджуємось з думкою Я. Грицака, що українські національний рух під час революції 1905 р. залишився серед аутсайдерів. Не надіючись на власний успіх, лідери українських партій вступили на виборчі списки найбільших російських опозиційних партій [99, с.68]. Про це в наступному розділі.

Отже, українська інтелігенція в Києві початку ХХ ст. була обмежена в діях репресивною політикою російської влади, ослаблена фінансово та розділена ідеологічно, а тому поява видання «Громадська дума» стало важливим проблиском надії для всіх патріотів України. Також український національний рух на початку ХХ ст. лише розпочав своє оформлення в серйозну політичну силу імперії, а тому дії основних суб'єктів цього руху були хаотичними, неорганізованими та контпродуктивними.

2.3. Російські політичні організації в місті

Сьогодні російська пропаганда повідомляє, що Київ – це «російське місто» і підтверджує це різноманітними прикладами. Зокрема, й тим, що на початку ХХ ст. відсоток росіян у Києві продовжував суттєво переважати інші етноси. Цей факт знайшов відображення в газетній періодиці краю. Остання також відіграла важливу роль в посиленні російських політичних сил Києва, куди входили в основному, політична еліта міста, службовці, чиновники та робітники великих підприємств. Матеріали газет «Киевлянин» та «Последние новости» засвідчують, що Петербург був зацікавлений у подальшому зросійщенні міста за рахунок поповнення приїжджими з російських теренів міської адміністрації, а також – фабрик і заводів. Коли, внаслідок революційних подій 1905-1907 рр. вплив ліберальних кіл у Києві почав зростати, на арену історії вийшли чорносотенні організації, щедро спонсоровані імперським центром [122, с.100-101].

Варто сказати, що газети Києва початку століття виходили шістьма мовами: постійно – російською та польською, в різний час – українською, чеською, мовами ідиш та іврит. Російська періодика домінувала з часткою не менш як 70% ринку. За винятком трьох правих газет, вона поділяла «лівий», «опозиційний» погляд. Під «опозиційністю» царська цензура розуміла будь-який прояв нелояльності преси до тріади імперських цінностей [90, с.16].

На відміну від українських газет, російськомовна газетна періодика Києва практично не згадувала про український культурно-освітній рух, або ж свідомо обходила його стороною. За виключенням окремих видань ліберального спрямування, зокрема (газет «Киевская мысль», «Киевское слово», «Киевская жизнь») та реакційного, фінансованого владою «Киевлянина», українське питання порушувалося лише в хроніці, де стисло викладався факт арештів та обшуків активістів, закриття українських видавництв, книгарень, накладення штрафів на редакторів тощо [122, с.106].

Поряд з репресіями проти української преси уряд підтримував деякі російські націоналістичні періодичні видання, що виходили в Південно-Західному краї. Ще 1906 р. Головне управління у справах друку заснувало так званий «спеціальний фонд» для грошової підтримки деяких приватних видань. В 1914 р. бюджет фонду становив приблизно один мільйон рублів. Така фінансова допомога посилювала позиції промонархічних видань та унеможливлювала здорову конкуренцію, що призводило до закриття менших газет [120, с.92]. Так, у 1913–1915 рр. Міністерство внутрішніх справ (далі МВС) продовжувало щорічно субсидувати газету «Киев», а у 1916 р. газети київського «Товариства двоголового орла» («Киевская копейка» і «Двуглавый орел») [87, с.29]. А за словами українського діяча Є. Чикаленка газету «Киевлянин» обов'язково передплачували чиновники на Правобережжі, а київський губернатор називав її «місцевим напівофіціозом» [96, с.53].

Це видання особливо гостро реагувало на прояви будь-якого українського руху. Тривалий час редакція реакційно-монархічної газети

«Києвлянин» була опорою самодержавства та ворогом всього, що могло похитнути монархію [122, с.106]. На думку дослідниці І. Басенко «газета була форпостом російської правої преси і «незалежним органом національно-монархічного напрямку», що пізніше став ідейно спорідненим із програмою клубу російських націоналістів» [90, с.18].

За версією видання, українство, як противага місцевим москвофілам, щедро фінансувалося австрійцями і поляками, адже відродження української народності є не що інше, як польська інтрига [122, с.106]. Вони вважали, що лише невеликий гурток зло настроєних проти свого краю людей, які чомусь хочуть прислужитися полякам. Кореспонденти «Києвлянина» головну мету вбачали у відмежуванні громадсько-політичних активістів від мас. З цією метою було видано цілу серію статей і заміток, які пропагували вищезазначену тезу. У № 134 газети за 15 травня 1908 р. зазначалося, що «співвідносити український рух з усім малоросійським народом – велика помилка малоросійський народ тут ні до чого; прапор «самостійної» України піднятий і підтримується жалюгідною купкою відщепинців та честолюбців». Продовжуючи дискусію у наступних номерах видання, з метою дезорієнтувати і розпорошити українців на хвилі національно-культурного підйому, висувала наступну тезу: «малороси абсолютно не розуміють вигаданої п. Грушевським «української мови» і за таких обставин залишається одне: захопити у свої руки школу та за допомогою школи відучити малоросів від російської мови» [122, с. 106].

Будучи справедливим щодо існуючих проблем у володінні українцями своєю мовою, «Києвлянин» замовчував та перекручував зовсім інші істини, які впливали після аналізу повного комплексу київських газет. Публікації матеріалів ліберально-демократичними виданнями, навіть російськомовними, підтверджують той факт, що незнання мови не дорівнювало відсутності почуття приналежності до українського народу та відвернення від національної культури [155, с. 44].

Особливу увагу «Киевлянина» привернули спроби української інтелігенції запровадити українську мову в університетах Південного Заходу Російської імперії. «Киевлянин» справедливо вважав, що «основна мета сучасного українського руху... – здобуття «автономії» для України, а першим кроком для цього визнається згідно з умовами моменту заснування «українських кафедр» у трьох південних університетах» [105, с.101-102]. Критика лунали від цього видання і на адресу євреїв. Видання підтримувало також націоналістичні та монархічні російські партії.

Загалом, у період 1905–1907 рр. в Наддніпрянській Україні діяло близько 20 політичних партій (соціалістичного, ліберально-демократичного, консервативно-монархічного спрямування, національні). Серед «не українських» виділялися загальноросійські партії – РСДРП (меншовицького та більшовицького напрямів), ПСР, кадети, право-консервативні та чорносотенські організації, які за своєю чисельністю, партійним ресурсам, впливам у суспільстві, значно переважали українські партії [156, с.174].

В другій половині XIX та на початку XX ст. в Росії значно поширились соціалістичні та марксистські ідеї. А тому соціалістичний рух в умовах економічної та політичної кризи часів революції набирал все більшої сили. РСДРП в цей час випускала газети «Вперед» (1896–1900 рр.) і «Рабочую газету» (1897 р.), де всіх покривджених і пригнічених закликали єднатися в марксистські гуртки, відстоювати свої класові інтереси, боротися за ліпшу долю, йти вперед у «перших лавах великої народної армії». В такому ж руслі виступали редакції газет «Голос солдата» (1905 р.), «Работник» (1906 р.) [97, с.30].

Після розстрілу демонстрації в Петербурзі в Києві спалахнули страйки. Так 13 січня страйк розпочався на Південно-Руському машинобудівному заводі та на чавунно-ливарному заводі Гретера і Криванека. 14 січня планувався загальний міський страйк [38, с.488-489]. Застрайкували також робітники підприємства Унгермана і Неєдлі, Млошевського, фабрики

металевих виробів, каретної майстерні, кондитерських виробів, низку булочних [141, с.347].

Було припинено випуск навіть газет. Депутат Державної думи трьох скликань В. Шульгін, син редактора «Києвлянина», розповідав про революційні події у Києві наступне. «Одного разу зустрів робітників газети і вони йому розповіли, що інші робітники погрожували їм вбивством їх сімей, якщо вони вийдуть на роботу» [126, с.10]. А отже, ми бачимо тиск з боку радикально налаштованих робітників, які вимагали від своїх «товаришів» повного бойкоту роботи і доручення до загального страйку.

Загальноміського страйку не вдалося добитися. Пізніше, один з фундаторів монархізму й російського націоналізму в Україні, редактор рупору цього руху – газети «Києвлянин» – Д. Піхно з гордістю констатував, що оплотом самодержавства в роки революції 1905–1907 рр. була Малоросія і її центр Київ. «В Росії три столиці. З них нова столиця – Петербург дала нам січневе повстання Гапона і жовтневий загальний страйк, стара столиця – Москва дала нам той же страйк та грудневе збройне повстання і лише третя, стародавня столиця Русі – Київ – не дала ні того, ні іншого, а навпаки – дала відсіч бунту» [131, с.195]. Сказане уможлиблює говорити про сильні позиції монархістів та націоналістів в Києві та дієві заходи влади, яка не допустила загальноміського страйку.

Але робітники продовжували страйкувати окремо. Вони вимагали покращення умов праці, а також висунули політичні вимоги, зокрема свободи об'єднань. Пізніше, протестувальники почали вимагати поліпшення становища національних меншин імперії. Українофіли виступали на політичних зборах, де виголошували українською мовою промови та закликали владу запровадити українське навчання в школах краю. Але єврейське питання ще більше схилювало протестувальників. Ліберальні газети, зокрема «Киевские новости» від 6 квітня 1905 р., та страйкуючі робітники тепер включили до своїх політичних планів вимоги рівних прав євреїв [84, с.155].

В період з квітня по серпень 1905 р. діяльність київських соціалістично-революціонерів проявилась у вигляді організації страйків, селянських виступів, які мали місце в 12 населених пунктах Київського повіту [136, с.178]. Київський комітет ПСР видав листівку «До всіх селян», в якій закликав їх, а також робітників і солдатів шляхом збройної боротьби добитися Установчих зборів [136, с.177].

В період найвищого підйому революційного руху, в жовтневі дні і в момент грудневого збройного повстання більшовики України, як і Росії, всюди, де це було можливо, вступали з революційно-демократичними партіями у тимчасові бойові угоди. Так, більшовики Києва, керуючись тактикою «лівого блоку», в жовтні 1905 р. виступили з ініціативою створення Коаліційного комітету для керівництва страйком, в який крім них ввійшли також меншовики, есери, бундівці, Спілка, РУП, СЕРП (Соціалістична єврейська робітничка партія) і польські соціал-демократи [136, с.170].

Відчуваючи, що він швидко втрачає контроль над містом, генерал-губернатор Н. Клейгель, як написало видання «Киевские губернские ведомости» за 17 вересня 1905 р., «заборонив усі демонстрації та збори людей на вулицях, площах, бульварах та в інших громадських місцях» [84, с.158].

Отже, російські соціалістичні організації набирали значного розвитку в Києві на початку ХХ ст. Факторами, що їм сприяли, були політична та економічна кризи в державі, відсутність демократичного законодавства, зокрема обмеження прав робітників, незадовільна зарплатня та високі ціни.

На другому етапі революції (від 17 жовтня 1905 р. – 10 грудня) зросла кількість виступів, значного розмаху набув страйковий рух, який нараховував до 120 тис. робітників. Під впливом цього 17 жовтня 1905 р. цар підписав Маніфест, що започатковував основи парламентаризму – свободу слова, зібрань, організацій; створення Державної думи, яка з дорадчого органу перетворювалася на законодавчий. Проголошувалася амністія всім політичним в'язням. Як результат почали виникати перші в Росії політичної

партії ліберальної орієнтації – конституційні демократи (кадети або Конституційно-демократична партія) та октябристи [128].

Найбільшою з кадетських організацій в Україні в роки Першої російської революції був Київський обласний комітет, заснований 21 листопада 1905 р. Вона поширювала програму кадетів як додаток до київських газет, а також розсилала його поштою деяким видатним особам і продавала в газетних кіосках. Важливо, що вони поширювали цей матеріал російською, українською та їдиш (єврейською) мовами. Її польську версію схвалила Польська прогресивно-демократична група, яка поширила її також серед поляків імперії [86, с.36-37].

Значну роль у пропаганді ідей партії «Народної свободи» відіграли такі газети, як «Киевские отклики» і «Свобода и право» – основні друковані органи київських кадетів. Газети «Киевские отголоски жизни», «Киевская жизнь», «Громадська думка» додержувалися кадетського напрямку. Час від часу їх закривали за «співчуття» демократичним силам і партії «Народної свободи», зокрема. Взагалі у Києві виходило дванадцять прокадетських газет. Київський обласний комітет видавав також листівки російською і українською мовами [136, с.186].

Важливим напрямком діяльності Київського обласного комітету була агітація за членів партії, котрі балотувалися до Думи. Київські газети використовували різноманітні засоби агітації, як усні так і друковані. Так комітет видав брошури «Выборщикам Києва в Государственную думу» (2000 примірників), «Манифест 17 октября» (5000), «Крестьянин» (1000), програму кадетської партії, а також розповсюдив брошуру Петербурзького комітету партії «Чего добивается Конституционно-демократическая партия» [136, с.187].

Окремі київські діячі, які пізніше складуть кістяк партії кадетів в Києві, відвідали у Фінляндії конференцію Союзу спілок. Там засудили «непрозорі» та «бюрократичні» риси імперської Думи, описані в рескрипті Булігіна. Серед учасників конференції був і І. Луцицький – прихильник ліберальних

ідей на Правобережжі, випускник історичного факультету Університету Св. Володимира, член громади, прихильник укладення федеративного договору між Великоросією та Україною без відходу останньої від імперії [84, с.156].

Також влітку 1905 р. депутати міської думи (серед яких були майбутні кадети) підтримали спорудження пам'ятника Тарасу Шевченку. Газета «Рада» зазначала, що серед кількох дійсно «поступових людей, як д.д. Бурчак, Страдомський, Щитловський, панове гласні думи визнали, що на таку честь заслуговують п. Чернов, Солуха, Левицький, Стороженко, Бражніков та ряд інших «істинно-руських» ворогів усього чистого, світлого, прогресивно-демократичного» [36, с.1]. До них же долучився І. Лучицький [84, с.159-160].

Завдяки широкій агітаційно-організаційній роботі, яку проводив Київський обласний комітет Конституційно-демократичної партії наприкінці 1905 р. було створено розгалужену мережу місцевих партійних осередків та груп. Так за даними відомого дослідника історії російського лібералізму В. Шелохаєва, загальна чисельність Київської обласної організації кадетів становила 2000 осіб. Досить чисельною і впливовою в Україні була Київська міська організація, яка нараховувала майже 1000 осіб [136, с.185].

Також завдяки ініціативі конституційних-демократів в грудні 1905 р. в Києві утворили український політичний клуб для широкої пропаганди національних ідей. Клуб сприяв, зокрема, запровадженню викладання українською мовою в школах, а пізніше й на деяких кафедрах вищих навчальних закладів України [136, с.187]. На загальних зборах 8 грудня київські кадети схвалили звернення комітету, складене як вступ до програми партії. А 28 грудня вирішили «надсилати до Ради своїх послів» [53, с.4].

Конституційні демократи легко поєднували свої програмні вимоги з вимогами інших етносів. А тому в їх складі було багато українців, євреїв, чехів, поляків, німців. Примітно, що національні категорії, якими користувалися київські члени КДП, фактично були двома релігійними поділами. Першу групу, яка становила 61% кадетського складу,

охарактеризували як «росіяни, поляки та інші національності разом». Оскільки другу групу складали виключно євреї – вони становили 39% членів партії, то «іншими національностями» першої групи мали бути малороси, чехи та німці [86, с.43].

На кінець 1905 р. до складу членів партії «Народної свободи» вступило багато представників єврейської національності. Це не могло не викликати хвилювання серед росіян та українців. Зустріч «прогресивно-демократичної» інтелігенції, на якій були присутні І. Лучицький і С. Трубецькой серед інших, проголосила свою підтримку продовження демократичних і конституційних реформ. Але учасники висловили стурбованість тим, що «змішаний склад населення» може перешкодити зусиллям щодо об'єднання «різних етнічних груп [народностей] Києва навіть за майбутнього демократичного ладу» [14, с.2].

Отже, партія кадетів зайняла ліберальну нішу російської політичної системи. Їх програма була гнучкою та сприятливою для приєднання до них різних верств суспільства. Але такий демократизм та долучення зокрема, євреїв до цієї та інших політичних сил, посилив чорносотенні елементи, які ще активізували погромну кампанію в часи ослаблення чи сприяння влади.

Революція 1905–1907 рр. пожвавила процес організаційного оформлення правого та консервативного руху. До того часу, поки самодержавство власними силами вело боротьбу з загальноросійським визвольним рухом, урядовий табір не відчував особливої погребі в консервативній політичній організації. В Російській імперії, в тому числі й в українських губерніях, до революції існували окремі гуртки і групи консерваторів на зразок «Русского собрания», який фактично виконував функції політичного салону в столичних містах. Але перші масові організації правомонархічного напрямку почали виникати весною 1905 р. [136, с.192].

Російські консерватори в добу революції представлені блоком двох партій: Правового порядку та Торгово-промисловців. Обидві створили в імперському центрі й швидко нарощували місцеві осередки, зокрема в

Київському генерал-губернаторстві. Загалом вони складали слабку конкуренцію основним фаворитам перших виборів – партії конституційних демократів. Забігаючи наперед скажемо, що хоча вибори до I Державної думи в Південно-Західному краї консерватори повністю програли, однак вони активно брали в них участь і врешті здобули досвід ведення виборчих кампаній в ситуації небувалої доти широти виборчого права [125, с.51].

Словесні формули, вжиті в програмі Блоку правового порядку і торговопромисловців, досить чітко віддзеркалюють її позицію в поточній політичній ситуації Правобережжя кінця 1905 р. – початку 1906 р. Перша частина гасла «Бог, царь и народ» перегукується з відомою формулою Уварова «Православие, Самодержавие, Народность», яку взяли на озброєння чорносотенні організації. Проте друга частина гасла «закон и порядок» вказує на те, що блок від початку існування відмежовувався від участі як у революційних подіях, так і в погромах. Хоча газети «Новое время» і «Киевлянин» десятиліттями друкували антисемітські матеріали, часто наслідуючи в цьому західних консерваторів, і хоча в цих газетах революція представлялася як «еврейское бесчинство», безпосередньої участі та відповідальності за погроми цей блок уникав. Від чорносотенних програм правопорядців і торговопромисловців також вирізняли пункти про прийняття Маніфесту 17 жовтня, а відтак готовність брати участь у виборах, і пункти про розвиток кредитування та промисловості. Це контрастувало з позиціями чорносотенців, котрі захищали традиційний устрій Російській імперії й відкидали парламентаризм (і капіталізм) як згубний західний вплив [125, с.56].

Окрім Блоку партій правового порядку та торговопромисловців з'явилися також інші політичні угруповання, що стояли на засадах російського націоналізму й згодом увійшли в об'єднану групу російських виборців. Їх організаційне оформлення припало на період по завершенню загальнонаціонального страйку. Так у квітні 1905 р. оформилась дворянська політична організація «Союз русских людей». Відкриття її філій в

українських губерніях розпочалось в період спаду революції. Міські відділи «Союза» діяли у Києві та інших промислових містах України [136, с.192].

Однією з чисельних монархічних організацій в роки революції став «Союз русского народа», який виник в листопаді 1905 р. На чолі організації стояла Головна рада під керівництвом Дубровіна та його заступників Пуришкевича та Тришатного. Місцеві відділи «Союзу», яких утворилось близько 600, копіювали структуру Головної ради. В Україні такі відділи діяли у Київській та інших губерніях. У зареєстрованому пізніше, 7 серпня 1906 р., статуті «Союза русского народа» говорилось, що його членами можуть бути «лише ... руські люди», при цьому зазначалося, що «Союз» не бачить різниці між великоросами, білоросами й малоросами [155, с.162].

Газета «Русские ведомости» за 20 вересня 1905 р. та документи, що збереглися в архівах, свідчать про швидке поширення влітку та восени 1905 р. гуртків громадян, які представляли боротьбу з протестами як боротьбу з чужинцями, які мали намір знищити місцеву культуру та звичаї [84, с.161].

Праві в Києві також намагалися формувати громадянську культуру; це було частиною загального правого зсуву громадянського суспільства протягом 1905 р. Діяльність включала проведення патріотичних зібрань, релігійних зборів, музичних вечорів, проведення благодійних акцій, усе це сприяло створенню альтернативного громадського простору для поширення патріотичних та релігійних ідей. Активну участь у таких проектах брали такі групи, як «Російське зібрання» та «Всеросійський союз російських трудящих» [83, с.115-116].

Підтримку чорносотенним рухам надавав Києво-Печерський монастир. У його друкарні видано брошуру, яка попереджала про небезпеку розширення політичних прав євреїв: «розумні й хитрі, [вони] вміють лізти в чужі душі, як змусити простих і добрих людей повірити собі, і як приховати свої наміри за начебто добрими словами. Вони наробили багато шуму в наших містах, на різних мітингах, наробили чимало проблем у газетах,

проникли, на жаль, і в темне село, і в фабрики. Ми діти своєї країни, а вони лише гості» [84, с.161].

«Союз російських патріотів», клуб, який об'єднував православних віруючих з усіх верств суспільства за регіональними та антисемітськими планами, у серпні 1905 р. написав генерал-губернатору скаргу на те, що православне населення Києва «було зневажене». Ізольоване... жидовською тінню, яка робить нас невидимими» [85, с.33]. Праві загалом зображували євреїв як небезпечне джерело чужих, революційних ідей, які загрожують добробуту русичів. У квітні лікарі-«консерватори» зібралися в Києві, щоб скласти маніфест до влади, який засуджував лікарів-євреїв, з якими вони служили в російсько-японській війні [84, с.157].

Отже, київські «істинно російські» партії використали негаразди 1905 р. на свою користь, збільшуючи свою чисельність, урізноманітнюючись, поширюючи серед широких верств міського населення політичну програму: «Росія для православних слов'ян». Характерною особливістю правих сил була ненависть до євреїв, яка живила погроми, які розпочалися в той час.

2.4. Євреї та поляки Києва в суспільно-політичному житті

На початку XX ст. у Києві мешкало приблизно 50 тисяч євреїв, що складало 12,9 % всього населення міста [122, с.112]. Окремі видання цікавилися питанням появи євреїв в Україні. Так, статтю невідомого автора в газеті «Киевлянин» «До питання про євреїв» можемо оцінити як спробу розглянути єврейське питання в Києві з позиції історизму. У публікації автор показував шляхи появи євреїв на території Південно-Західного краю: «Одні прийшли з Візантійської імперії через Кавказ і Хозарські землі, інші – зі сходу через Угорщину і Польщу. ...євреї, близько 100 000, знайшли собі притулок серед хозар... З половини X ст. ці євреї швидко наповнили Київ. На початку XI століття місто наводнила нова хвиля євреїв, вигнаних з Угорщини і тих що пробрались до нас з Польщі» [104, с.7-8].

Труднощі єврейської адаптації в місті зумовлювалися імперським законодавством, прийнятим ще на початку XIX ст. і були пов'язані з так званою «смугою осілості», яка охоплювала п'ятнадцять губерній, зокрема вісім українських (крім Харківської) Російської імперії. Знаходячись в самому серці цієї зони, Київ юридично перебував поза межею, на яку поширювався дозвіл поселення, і лише нові юридичні норми початку XX ст. дали можливість частині єврейської етнічної групи, що мешкала тут до 1906 р., продовжити проживання [122, с.112]. До неї відносилися купці, ремісники, студенти вищих навчальних закладів [107, с. 101], з 1861 р. євреї з вищою освітою, представники медичних професій [114, с.16].

На початку XX ст. як свідчать дані газетної хроніки та оголошень, основними районами єврейської осілості в місті були Поділ, Плоска та Либідська частина (відносно дешеві для життя). Разом з тим, № 5 «Известий Киевской городской думы» за 22 травня 1909 р. подає офіційні відомості про те, що станом на кінець 1908 р. вже близько 10% київських євреїв жили в старій частині міста. Поряд з найзаможнішими представниками свого етносу тут почала оселятися нова єврейська інтелігенція – лікарі, адвокати й інженери [122, с.112].

На початку ХХ ст. торгівля знаходилася переважно у руках іноземців та євреїв. У соціальному спектрі юдеї складали 44 % київського купецтва, євреям належало дві третини всієї торгівлі у місті. На київських підприємствах єврейського капіталу вироблялася чверть продукції. Юдеї складали понад третину усіх ремісників міста [107, с. 101]. Попри всі заборони і переслідування приватна медицина теж контролювалася євреями. Один з дописувачів газети «Киевские отклики» наводив статистику, відповідно до якої з 16 рекламних оголошень, розміщених на першій сторінці видання лікарями, 10 належали євреям [122, с.104]. Схематично єврейські соціально-політичні видання можна уявити як піраміду, вершиною якої була «Киевская мысль» – якісна газета-флагман, ярусом нижче – численні масові видання, в основі – найдоступніші «газети-копійки» [90, с.16].

Традиційним напрямом економічної діяльності євреїв у Києві та губернії, як загалом в Російській імперії, стала торгово-посередницька діяльність, дрібне виробництво, лихварство. Найвпливовішими євреями-підприємцями були «цукрові королі» Гінзбурги та Бродські [114, с.16]. Останні мали значний вплив в Києві. Вони змогли пролобіювати продаж місту міського комунального підприємства, а саме каналізаційної компанії. А тому збоку депутатів міської Думи раз по раз звучала критика за виплату містом мільйонів рублів Бродським [33, с.3]; депутати восени 1904 р. також виявили, що місто платило за утримання сходів на території, що належала Бродським мотивуючи це тим, що вони розташовані поруч із театром і що театральні час від часу використовували їх, щоб підійти до будівлі [84, с.153].

Масштабний єврейський погром у жовтні 1905 р. не лише завдав колосальних збитків економіці міста (в різних газетах зустрічалася цифра від 10 до 40 млн. руб.), але й назавжди змінив традиційний уклад повсякденного життя єврейської міської спільноти: вона стала більш замкненою у своєму етнічному середовищі, на побутовому рівні послабилися контакти з сусідами-християнами. Газетна періодика Києва активно відгукнулася на жахливі мародерства «євреєненависників», значний відсоток яких становили

безробітні та маргінальні елементи, підбурені «чорною сотнею». Тому за допомогою газетних рядків можна не лише в деталях відтворити перебіг вищезгаданої події, але й прослідкувати ставлення різних політичних угруповань та соціальних прошарків міста до масового грабунку і свавілля, застосованого до єврейської громади Києва. Як свідчать газети, безчинства продовжувалися кілька днів, охопивши головні ринки міста, єврейські крамниці, будинки та квартири (в основному Поділ) [122, с.104, 114].

Поштовхом Київського погрому 18-20 жовтня 1905 р., на думку «Киевлянина», став стихійний вибух ображених почуттів росіян за ганьбу народної святині з боку єврейського населення Києва [107, с.102]. Початок погрому 18 жовтня 1905 р. у Києві, на думку сенатора Е. Турау, був викликаний відчуттям помсти з боку російського населення за образи національного почуття. У передмісті Києва Соломенці погром ініціювала партія чорноробочих з міста (приблизно 2000 осіб). На Деміївці – безлад влаштовали біля будівлі Гольдфарбу [80, с. 1]. Сучасник подій Є. Чикаленко зазначав, що 19 жовтня почув на Хрещатику якийсь гвалт, побачив метушню. Йому сказали, що йшов жидівський погром». Результати погрому він також побачив «на Бесарабській [78, с.434]. Інший сучасник Д. Дорошенко, про ці дні писав, що за ніч сталися події: «було скрізь оголошено царський маніфест, і слідом за тим починалися жидівські погроми. Погроми робили т. зв. «чорносотенці», члени «Союза русского народа» [24, с.72].

Ці дані підтвердив правий консерватор В. Шульгин, який підкреслював, що серед погромників більшість «вірогідно, робітники». У подальшому, до погромів почали приєднуватися декласовані елементи. У Києві на третій день погрому «склад натовпу значно змінився, у ньому більшість складали різні безробітні та босячня» [81, с. 1]. На Лук'янівці чутки про те, що євреї систематично вбивали росіян – можливо, засновані на задокументованих спостереженнях про те, як євреї стріляли з вікон у погромщиків – спровокували подальше кровопролиття [84, с.168]. Унаслідок неконтрольованих дій юрби погромників та наявності декласованого

елементу відбувалися факти грабежу єврейського майна. «У Липках були розгромлені будинки євреїв Гінзбурга, Гальперіна, Олександра та Льва Бродських, Ландау та декількох інших» [79, с. 2]. Усього «пограбували приблизно півтори тисячі єврейських квартир та торгових приміщень» [107, с.102]. Дослідник цього періоду Р. Гула зазначає, що «погроми були реакцією значних верств населення на подальший розвиток революції та носили яскраво виражений монархічний характер. Але, одночасно, вони виконували також іншу ціль: позбавлення від економічної конкуренції з боку євреїв [106, с. 164; 107, с.102]. В наступні поліція дозволила євреям в супроводі військових та поліції шукати свої речі в киян [82, с.3].

31 жовтня 1905 р. в газеті «Киевские отклики» з'явилась замітка під заголовком «Лист офіцерам». Автори звинувачували війська і поліцію в нічим не виправданій бездіяльності під час єврейського погрому 18-20 жовтня в Києві. Вони вимагали «неупередженого розслідування діяльності поліції під час погрому [155, с.161].

Зокрема, важливе значення серед євреїв імперії мав «Союз для досягнення повноправ'я єврейського народу в Російській імперії», позапартійна організація, утворена в кінці березня 1905 р. Ця позапартійна організація проіснувала до початку 1907 р. і ставила за мету домагатися встановлення громадянських, політичних і національних прав єврейського народу в Російській імперії повною мірою [155, с.162].

У вересні 1905 р. до Києва прибув представник «Союзу» в надії домовитися з місцевими єврейськими групами, найвпливовішу з яких очолював Л. Бродський. Паралельно тут виникли інші єврейські групи, які мали інше бачення, щодо організації виборів, висунення кандидатів та співпраці з різними партіями. Так у групі Бродського побутувала думка: «немає сенсу намагатися мати єврейського депутата, тому що це неможливо для Святого міста [Києва]» [86, с.75]. Проте багато міст Південно-Західного краю наполягали на єврейських кандидатах. Так само і за межами Києва євреї також дискутували над цим питанням. У Бердичівському повіті дехто

виступав за обрання єврейських кандидатів скрізь, де це технічно можливо – вони хотіли, щоб усі десять виборців із бердичівських міщан були євреями. Інші пропонували, щоб євреї голосували за список єврейських і християнських кандидатів [86, с.75-76]. Така ситуація непорозуміння в складі єврейської громади існувала до кінця 1905 р.

Отже, українська періодика звертала увагу на місце єврейського етносу в економічному житті Києва. Таке становище тривалий час викликало ненависть російської меншини, що призвело до погрому в жовтні 1905 р. Але також варто відзначити неоднорідність членів єврейської громади за своїми матеріальними статками. А тому, завдяки різкій соціальній диференціації, вони розділилися між різноманітними політичними силами, де основну роль відігравали радикальні, соціалістичні та марксистські ідеї.

На початку ХХ ст. польське населення в українських губерніях імперії складало ледве 0,3% усіх жителів. Найбільш компактно поляки зосереджувалися на теренах Київщини, Волині й Поділля, де мешкало пересічно 400 тисяч осіб та ще стільки ж окатоличених українців. Незважаючи на нечисельність, саме в цих регіонах польська меншина займала перше місце за рівнем грамотності, освіченості, соціального статусу. Майже 90% усіх поміщиків були поляки, яким належало 3386 маєтків та 3 078 278 десятин землі, що забезпечувало місцевій полонії міцні економічні та політичні позиції, збереження автономізму й, почасти, сепаратизму в середовищі корінного українського населення [89, с.79]. А тому ми бачимо, що у Київській губернії існував великий етнічний масив поляків, які традиційно становили більшість земельної знаті [114, с.16].

Що ж стосується Києва, то польський елемент тут суттєво скоротився після повстання 1863–1864 рр. і напередодні революції 1905–1907 рр. становив менше 7%, але сюди, як правило, входили люди, які відігравали важливу роль у промисловості та інженерній справі міста [122, с.109].

Саме польські землевласники, технічна інтелігенція, католицькі церква склали основу, тих польських патріотів Києва, які активно розвивали

національну культуру. А тому вони отримали суттєві преференції від менш суворої цензури та нових законів про добровільні асоціації. Зайнявши відносно мовчазну позицію в 1905 р., коли загальноімперська кампанія за рівні права та гостра дискусія щодо єврейського питання майже поглинули інші аспекти визвольного порядку денного, патріотичні поляки тепер мобілізувалися для захисту своїх національних інтересів [84, с.184]. На початку це відбулося за допомогою популяризації культури в пресі, інформуванні населення про діяльність різноманітних товариств та написанні громадсько-політичних відозв.

Так, впродовж 1905–1907 рр. тільки у Києві видавалося дванадцять польських газет, чотирнадцять тижневиків і вісім журналів [89, с.79]. І саме тут вона найбільше була представлена [93, с.176]. За своєю спрямованістю польську пресу можна поділити на такі основні групи: 1) соціалістичні видання («Robotnik», «Hasla»); 2) суспільно-політичні, економічні й літературні часописи («Dziennik Kijowski», «Glos Kijowski», «Kurier Kiowski», «Przegląd Ukrainski», «KlosyUkrainski», «Swit», «Nasza przeszlosc», «Przegląd Krajowy», «Kresy», «Nasz swiat», «Wola kresowa» та ін. 3) мистецько-літературні («Bialy Paw», «Roznymislaki»); 4) католицькі («Lud Bozy», «Slowo Boze», «Glos katolicki», «Oracz», «Gazetka dla dzieci» й ін.) [89, с.79; 93, с.175]. В зазначених виданнях окрім новин з міського життя, рекламних оголошень та інформації про театральне життя Києва, закликали представників свого етносу гуртуватися в лоні католицької церкви та боротися за відновлення польської державності в кордонах 1772 р. [122, с.109]. Вуличний, роздрібний продаж газет, починаючи з кінця 1905 р., почав переважати над передплатними виданнями. Частина з них проіснувала 1-3 роки. Найбільш серйозним, і популярним виданням був «Dziennik Kijowski» [93, с.175].

Часописи сприяли утворенню в 1905–1907 рр. у Києві та інших містах польських клубів, «домів», «полоній», «філарецій», музично-театральних і літературних товариств, спортивних організацій «Сокол», розбудові римо-

католицької церкви та ін. [89, с.81]. Так виникли «Київське польське товариство шанувальників мистецтва», «Коло польських літераторів та журналістів», польська театральна трупа [84, с.184].

Крім, громадської діяльності поляки в кінці 1905 р. переходять до створення політичних партій. Зокрема, в грудні 1905 р. поляки створили фракцію Конституційно-демократичної партії [94, с.217].

Отже, польська меншина в Києві на початку XX ст. починає активно розвивати власну культуру, розбудовувати громадські товариства, а також рухається до створення власних партій. Така активність польської громади також знайшла місце в створенні власної періодики, яка й стала основним джерелом для інформування поляків про життя свого етносу.

Висновки до Розділу II.

Таким чином, вивчення української періодики про соціально-політичне життя Києва в 1905 р. дозволяє стверджувати, що Київ на початку XX ст. був визначним політичним, економічним і культурно-духовним центром українських земель. Значну роль в його житті відігравали українці, росіяни, євреї та поляки, діяльність яких знайшла відображення на сторінках української преси цього періоду. Відрізняючись проблематикою матеріалів, стилем та методами подачі інформації, газети у різній формі та з різних точок споглядання висвітлювали актуальні соціальні та політичні проблеми життя Києва, складаючи в сукупності цілісну картину. Зокрема, періодика писала про створення інших видань, утиски влади, труднощі з розповсюдженням газет, звертала увагу на зібрання, збори, виступи політичних партій, погроми єврейського майна, накази влади, дії поліції та інші суспільно-політичні особливості життя міста. Поряд з цим, серед матеріалів створених журналістами чітко прослідковується етнічна складова. Кожна окремо взята газета, в свою чергу, мала власний погляд на висвітлення життя певного етносу, а отже вивчення цього питання можливо лише за комплексного використання всього масиву української преси.

РОЗДІЛ III

ПОЛІТИЧНЕ ЖИТТЯ КИЄВА В 1906-1907 РР. У СВІТІ ПРЕСИ

3.1. Українці в суспільно-політичних процесах міста в період виборів і діяльності I і II Державних дум

Новий закон, оприлюднений у березні 1906 р., забороняв чиновникам відмовляти в реєстрації асоціацій або політичних груп, якщо не буде доведено, що вони сприяють міжособовому конфлікту або загрожують «соціальному порядку чи державній безпеці». Цей нормативний документ також пішов на користь українським націоналістичним діячам, які тепер засновували власні клуби та культурні товариства. Вони скликали в Києві Український клуб, який організовував вистави та лекції українською мовою, а також танці та екскурсії. Б. Грінченко та багаторічний член Громади М. Лисенко заснували київський осередок українського товариства «Просвіта». Він видавав книжки, заснував бібліотеку та книгарню, а також розподіляв стипендії для потребуючих студентів, намагаючись сприяти «розвиткові української культури та виховання української нації» [84, с.183].

У 1906 р. у Києві за редакцією В. Леонтовича почав виходити щомісячний літературно-науковий журнал українською мовою під назвою «Нова громада» [66, с.3]. Вартість підписки становила 6 рублів на рік [88, с.4].

«Громадська думка» також повідомляла про дозволи влади відкрити в Києві видавниче товариство «Гласность», заборону на видання газети «Вперед», дозвіл на видання газети «Новый век», «Свобода и право» (останнє видання – друкований орган київських конституційних демократів) [74, с.3; 71, с.4]. Загалом, як пізніше повідомила газета, з 4 грудня по 4 січня в Києві було дано дозвіл на випуск 25 нових періодичних друкованих органів. Переважно це були газети [77, с.3]. Нові газети, завдяки лібералізації законодавства, продовжили виходити і далі. 12 січня «Громадська думка»

повідомляла про дозвіл також для видання «Отколки жизни» та «Киевский колокол» [72, с.3]. 24 січня Б. Грінченко отримав свідоцтво на дозвіл видання газети «Рада». А тому пізніше українська громадськість отримала можливість мати своє видання після закриття «Громадської думки» [46, с.3].

З 1907 р. у Києві виходив журнал «Літературно-науковий журнал». Видавець – як зазначалося у звіті цензурного комітету – львівський університетський професор, відомий як українофіл Грушевський. Редактор Ф. Красницький, власне – Грушевський. У повідомленні йшлося, що у презентації матеріалів журнал вівся у відносно стриманому тоні [88, с.5].

Дозволяючи відкривати нові партійні чи українські видання влада продовжувала накладати штрафи за порушення цензурних правил. Впродовж 1906 р. за публікацію гострих політичних матеріалів «Громадську думку» оштрафували дванадцять разів [156, с.112]. Так, на думку цензорів, антидержавні мотиви простежувалися в передовицях 12, 13, 19 січня 1906 р. Київський губернатор призупиняв на кілька днів вихід газети, і лише заява видавця В. Леонтовича змусила його змінити гнів на милість, тому 4 лютого 1906 р. заборона на друк газети зняли. Не відповідала стандартам цензури статті «Чи буде наука по вищих школах» (1906 р. – 2 серп.); «Село і розпуск Думи» (1906 р. – 18 лип.) [116, с.7]. 9 червня вилучили №130 газети [41, с.3]. Нарешті газету закрили. Д. Дорошенко про цю ситуацію писав, що поліція перевела в редакції «Громадської Думки» ревізію, заарештувала кілька співробітників у тім числі Єфремова, незадовго перед тим випущеного з тюрми [24, с.86]. Дослідник О. Федьков писав, що це сталося після гучної ліквідації організації Українська соціал-демократична спілка, яку пов'язали з газетою. А тому наслідком помилки охоранки стало закриття першої щоденної загальноукраїнської газети «Громадська думка» [154, с.270-271].

Українська періодика несла покарання, якщо не виказувала лояльності до чинної влади, писала про український національний рух, а отже йшла в протиріччя з діями імперських чиновників. Зокрема, газетні рядки несли численну інформацію про виникнення та діяльність таких київських

громадсько-політичних і культурно-освітніх організацій українства як: «Український політичний клуб», київська «Просвіта», «Всеукраїнська учительська спілка» тощо [122, с.105]. Важливе значення «Просвіт» відзначали різноманітні київські газети. «Просвіти» стали важливими позапартійними легальними осередками, навколо яких гуртувалися представники місцевої інтелігенції, яким не була байдужа доля свого народу. Тому питання, пов'язані із відкриттям, організацією роботи та закриттям «Просвіт», знаходили своє детальне висвітлення на сторінках україномовної періодики Києва. Провідну роль у освітленні питань, пов'язаних із діяльністю «Просвіт», займала «Громадська думка» / «Рада» [24, с.97]. Зауважимо, що окремі співробітники цієї газети самі входили до членів «Просвіти», що давало їм можливість отримувати інформацію з перших рук [24, с.97].

Українська преса, флагманом якої було видання «Громадська думка», продовжила вміщувати на сторінках газети публікації, присвячені висвітленню питань, які стосувалися діяльності «Просвіт». 3 травня 1906 р. на сторінках газети почали з'являтися відомості про Київську «Просвіту» [111, с.23]. Так, у її № 122 надруковано замітку «Товариство «Просвіта», у якій повідомлялося про те, що Київське губернське у справах про товариства присутствіє затвердило статут київського товариства «Просвіта», заснованого гуртком київських українців на спомин про Т. Шевченка [70, с.3].

У наступних номерах газети її кореспонденти розвинули тему київської «Просвіти» у ряді статей та заміток. Так, наприклад, у № 132 «Громадської думки» надрукована стаття «Просвіта у Києві», у якій її автор подав відомості про організаційні моменти заснування товариства [43, с.1]. Інформацію про установчі збори київської «Просвіти» подано в № 146 газети у статті «Перші загальні збори київської «Просвіти» [54, с.3-4].

Також «Громадська думка» писала про «Просвіту», в контексті агітації в справі заснування кафедр українознавства в Київському університеті. Вона

зверталась до українських депутатів II Думи з проханням поставити на порядок нарад справу українізації шкіл на Україні та справу українського народного університету в Києві [147, с.259].

Однією з постійних та впливових тем часопису була шевченкіана в Києві. «Громадська думка» / «Рада» не лише знайомила читачів із творчістю Кобзаря, а й ініціювала увіковічення його пам'яті. Зокрема, це стосувалося побудови пам'ятника Т. Шевченку в Києві; видання відвело цій темі постійну рубрику, всебічно підтримувало ініціаторів збору коштів для такої важливої справи і навіть подавало списки благодійників, які робили пожертви [116, с.14].

Традиції подавати регулярні відомості про діяльність «Просвіт» після закриття «Громадської думки» успадкували інші україномовні газети Києва: «Рада», «Слово», «Село» «Засів» та ін. Так, короткі інформаційні повідомлення, які порушували зазначене питання, регулярно вміщувалися їхніми редакціями у відділах місцевої хроніки, що частіше за все мали назви «У Києві». Наведемо кілька прикладів таких заміток, надрукованих на сторінках «Слова» та «Села». У № 15 «Слова» за 1907 р. вміщено дві замітки: «Рада Київської «Просвіти» та «З діяльності видавничої комісії київської «Просвіти». Перша з них інформувала читача про те, що члени київської «Просвіти» мали намір прочитати кілька популярних лекцій про холеру, друга – містила стислі відомості про діяльність видавничого комітету Київської «Просвіти» [111, с.24].

Російськомовна газетна періодика Києва, на відміну від українських видань, практично не звертала увагу на діяльність «Просвіт»; публікації із зазначеної проблематики на їхніх сторінках були, за рідкими винятками, відсутні. Один із таких винятків становила стаття під назвою «Несколько слов по поводу киевского украинского общества «Просвіта»», надрукована у № 152 «Киевских отголосков жизни» за 1906 р. На початку статті її автор зазначив, що «значення нового товариства у тому, що воно ставить своєю метою розповсюдження просвіти серед народу на тій мові, якою говорить

народ і яка через це є підходящою для внесення у середовище народних мас знання і світла». Далі він писав про те, що місцева інтелігенція поставилася до відкриття Київської «Просвіти» із прохолодою та те, що члени товариства істотно розходилися між собою у визначенні його головного завдання [111, с.24]. Слова автора «Киевских отголосков жизни» на адресу українського національного руху «Киевлянином» розкритикував співробітник «Ради» М. Левицький (псевдонім М. Пилипович) під назвою «Історія повторюється» [55, с.1].

Видання «Громадська думка» також писало про українські жіночі товариства та їх права. Так в номері №143 за 1906 р. зазначено, що в Києві є шість товариств, які мають обороняти інтереси жінок: «Товариство трудової допомоги інтелігентним жінкам», «Товариство оборони жінок», «Спілка рівноправності жінок» (відділ), «Товариство зеленого хреста», «Товариство обопільної допомоги для жінок» і «Товариство обопільної допомоги для трудящих жінок». Змагаються ці всі товариства, по суті, до одного, щоб розвинути свідомість серед жінок, підняти жінок культурно, поліпшити життя жінки» [5, с.1]. А вже за декілька місяців представники загальноросійської організації жінок закликали владу надати жінкам право голосу [7, с.2]. І це знайшло місце на сторінках української преси.

Підтримуючи партії соціалістичного спрямування та відстоюючи ті свободи, які проголошував царський маніфест 17 жовтня 1905 р., редакційний колектив газети активно виступав проти реакційних дій уряду та прихильних до нього партій. У цьому напрямку «Рада» проводила послідовну античорносотенну пропаганду. У численних редакційних статтях вказувалося на те, що чорносотенці ширять темноту, безправ'я та насильство серед міського і, особливо, сільського населення. Зверталася увага читачів і на формування терористичних груп у лавах цих організацій [132, с.155].

У статтях газети часто вказувалось, що, наприклад, чорносотенний «Союз руського народу» користувався прихильністю та підтримкою уряду П. Столипіна, у той же час як українським партіям національного

спрямування чинились усілякі перешкоди в проведенні передвиборчої агітації [40, с. 1; 133, с.62].

Також, в контексті з'їзду «Русских людей» 1906 р., газета засуджувала й антиєврейські заклики більшості інших чорносотенних організацій, слушно зазначаючи, що не єврей, не поляк наш ворог, а той хто тягне за старим ладом, за насильством, погромами і безправ'ям». Видання писало, що Київ, а за ним вся Україна щирим серцем привітає в себе з'їзд культурних людей... але одвернеться від того ганебного зборища, яке вже одним своїх назвиськом каляє ім'я росіян [69, с.1; 133, с.63].

«Громадська думка» значну увагу приділяла питанню виборів в Києві та роботі Думи. Після провалу виборів до Булігінської думи, посилення народного руху, в Російській імперії тимчасово встановилася рівновага протиборчих сил. Маніфест від 17 жовтня 1905 р., проголосив про скликання Державної думи. 11 грудня 1905 р. дано пояснення, хто саме матиме виборчі права. «В указі, який дано 11 грудня (декабря) 1905 р. сенату, – писалося в газеті «Рада», – його Імператорське Величество зволив наказати, щоб приготувати вибори до Державної думи якомога скоріше, і щоб негайно було зроблене все для того, аби можна було зібрати думу в як найближчим часі» [56, с.1].

Вже 12 лютого Імператор Микола II видав указ сенатові про скликання Державної думи 27 квітня 1906 р. [149, с.43] З приводу цього «Громадська думка» писала, що скликаючи Думу «уряд очевидячи повинен мати на думці одно: зібрати виборних од народу послів, віддати їм до розгляду всі найголовніші справи державного громадського життя для того, щоб заступники од народу дали тим справам лад, знайшли спосіб загоїти тяжкі болячі на державному тілі і вивели державу на новий шлях життя» [56, с.1]

«Громадська думка» приділяла увагу не лише українським партіям, про що нижче, а й неформальним зібранням українців, які прагнули використати політичні можливості для покращення ситуації в державі. Зокрема, видання писало за 17 січня, що в Києві відбулись збори селян з Київської, Волинської,

Подільської губернії. Тут було вшановано пам'ять полеглих за народну волю, висловлено бажання відчужити землю та передати її селянам, покращити державну податкову політику та запровадити загальну освіту для всіх [34, с.3].

У виборах до Державної думи брали участь і українські політичні партії, як УДРП, РУП (згодом – УСДРП). Остання часто переслідувалась владою. Зокрема, у №32 «Громадська думка» писала, що в Києві на Андріївському спускові викрито друкарню цієї партії, а отже знайдено шрифти, літературу, арештовано двох осіб [60, с.3].

З приводу об'єднання в блоки українських національних партій «Громадська думка» писала, що «вони можуть входити у згоду тільки з такими політичними партіями, які признають права на свободу за всяким народом, за кожною нацією» [149, с.43-44]. Такими партіями, на думку «Громадської думки», були поступові прогресивні партії. Серед поступових партій газета виділяла Конституційно-демократичну, яка «досить прихильна до національних бажань державних народностей і згодилась вести «агітацію» і за прогресивних представників інших партій» [39, с.1].

Також видання активно писало про можливу участь в з'їзді російських соціал-демократів Української соціал-демократичної робітничої партії. Справа в тому, що «РСДРП визнала автономні домагання деяких окремих національних організацій», а тому цей факт викликав схвалення в українському політичному таборі [4, с.1]. В номері 125 видання спростувало цю інформацію зазначивши, що російські соціал-демократи не визнають національних автономій. Всі робітники Росії складають одну російську партію [6, с.1].

Після завершення виборчої кампанії українська преса зосереджується на висвітленні роботи Державної думи, адже це цікавило її читачів. Зокрема, в №97 описувався приїзд імператора до будівлі Думи, промову, виступи голови, мітинг біля Таврійського палацу, розмови в кулуарах [52, с.2].

I Державна дума пропрацювала лише 72 дні, а тому влітку 1906 р. «Громадська думка» писала, що час виборів до другої Думи наближається. «А вкупі з цим зростають і надії змученого тяжкими утисканнями люду на те, що ця Дума улекшить страждання його і, іменем широких народних мас, засудить урядову політику. Сама логіка життя примусила б уряд відмовитись від антінародної політики, коли б він справді вважав на голос народу і рахувався б з потребами нового життя» [149, с.44]. Виборча кампанія позначилася низкою нових обставин. Уряд хотів зменшити роль представницького органу і натомість відновити втрачений авторитет у суспільстві, тому активно видавав укази, спрямовані, в основному на задоволення нагальних потреб селянства. Водночас уряд здійснював наступ на недавно здобуті політичні свободи народу [121, с.86]. Але й партійні структури стали досвідченішими і діяли більш різноманітніше.

Газета «Рада» писала, що «українські політичні партії, крім загальних політичних домагань, ставлять у своїй програмі ще й домагання національні, бо ці вимоги стоять в повній гармонії з інтересами українського люду» [20, с.1].

Всередині українського табору після розпуску I Думи виникли розбіжності. Хоча дедалі більше київських національних діячів прийняли бачення М. Грушевського української нації, багато хто відчував загрозу через харизму історика, який дедалі частіше відвідував Київ. Інші, розчаровані обережною позицією кадетів у національному питанні, радикалізувалися [84, с.198].

Незважаючи на перший парламентський досвід, не всі українські партії винесли відповідні уроки. Це вповні виявили і вибори до II Думи, коли українські політичні структури і надалі виявилися розмежованими ідейно-політичними суперечками, що не дало змоги створити потужний національний блок. Незважаючи на численні заклики, які лунали в українських ЗМІ щодо створення єдиного виборчого блоку УДРП, УНП та УСДРП, метою якого було б спільно виступити проти реакції та зробити все,

«щоб обрати до другої Думи Державної справжніх заступників інтересів народних», вони виявилися безрезультатними. Через це УДРП намагалася передусім дійти згоди з російськими (кадети) та єврейськими політичними партіями. Ворогуючі між собою УСДРП та Спілка прагнули діяти в рамках тактики «лівого блоку» РСДРП, що стосувалося співпраці з виключно соціалістичними партіями [156, с.19].

На відміну від I Державної думи, участь УДРП у виборах до II Державної думи не мала успіху. Їй не вдалося провести до парламенту жодного кандидата. Однак при цьому варто відзначити, що партія зберегла вплив на діяльність окремих депутатів, обраних від українських губерній і міст, головним чином на селян, які увійшли до складу фракції трудовиків [127, с.83].

Змінилася тактика українських соціал-демократів у питанні про вибори до Державної думи. Влітку 1906 р. низка місцевих організацій УСДРП виступила за перегляд думської тактики партії. Для обговорення ситуації, створеної розгоном 8 липня I Думи і проголошенням виборів до Другої, ЦК УСДРП запланував скликати конференції обласних організацій [98, с.81]. Під час виборчої кампанії до II Державної думи українські марксистки активно організовували мітинги і масові зібрання. Вони провели сотні робітничих зборів і селянських сходів. На них виносилися резолюції, які друкувалися в пресі, а пізніше посилялися депутатам II Думи. У них йшлося про демократизацію державного ладу, автономію України, українізацію освіти, конфіскацію великої земельної власності, збереження злагоди між націями Російської імперії, врахування інтересів неукраїнського населення українських губерній [147, с.260-261]. Під час виборчої кампанії УСДРП укладала тимчасові угоди з тими політичними групами, котрі за своєю програмою стояли не правіше кадетів [98, с.82].

Паралельно з суперечками всередині українських політичних партій їм також заважала політика влади, яка, за повідомленням газети «Рада», не дала жодного дозволу на проведення електоральних зібрань опозиційним партіям,

тоді як праві навпаки – організовували свої зібрання в різних міських дільницях на кожному з етапів виборів («Збираються на день по кілька разів») [2, с. 1].

Отже, в 1906 р. українська громада займає все більш активну позицію в суспільно-політичному житті Києва. Збільшувала кількість українських періодичних видань, громадських організацій, енергійніше просувалися вимоги національних політичних сил. Важливим каталізатором для українських партій стали вибори до Державних дум. Вони змусили українські сили визначитися з своєю позицією та пояснювати її своїм виборцям. Зазначена інформація знаходила місце на сторінках української преси, зокрема, «Громадської думки» та «Ради».

3.2. Російські політичні організації в місті в 1906–1907 рр.

Революція 1905–1907 рр. активізувала соціалістичні сили Росії. На початку XX ст. інтереси пролетаріату відстоювали такі газети, як: «Вперед» (1897–1901 рр.), «Юго-Западная неделя» (1903–1904 рр.), «Южная неделя» (1905 р.), «Киевский социал-демократический листок» (1902–1903 рр.), «Голос солдата» (1906 р.), «Железнодорожный пролетарий» (1908 р.), «Южный пролетарий» (1908 р.). Серед вищезгаданих видань необхідно виокремити газету «Голос солдата» Київської воєнної організації, яка видавалася Київським комітетом РСДРП 1906 р. Часопис мав за мету «об'єднання свідомих товаришів-солдатів, і через її вплив на більш широкі маси, ніж це було б до цього часу». Інша партійна преса обстоювала потрійні інтереси своїх політичних партій. Газета «Рабочее слово» – видання Київського комітету соціалістів-революціонерів, обстоювала інтереси соціалістів-революціонерів, газети «Свобода и право» (1906 р.) та «Свободная мысль» (1906 р.), будучи друкованими органами конституційних демократів, обстоювали їхні партійні інтереси [150, с.71].

Влада під час виборів до I Думи активно протидіяла видавничій діяльності соціалістичних партій. Так 10 січня «Громадська думка» повідомляла, що Київський губернатор наказав поліції вилучити та відправити в Петербург видання за назвою «Як дивляться соціалісти-революціонери та соціал-демократи на селянство та земельне питання» та «Солдатський подвиг. Розповідь Морозова» [76, с.3]. В цих виданнях побачили злочин, але деталей не розкривали. 21 січня українська преса писала про те, що Київський губернатор наказав виконати рішення суду і вилучити збірку революційних пісень «Песни революции» [73, с.3].

Перші вибори до Думи ліві бойкотували, але взяли участь до другої. Вибори до Державної думи другого скликання відбувалися в не менш політизованій атмосфері, ніж попередні. По-перше, крайні ліві партії перестали бойкотувати вибори й стали використовувати їх щонайменше як легальний політичний простір для поширення власних ідей. Одним із наслідків цього було те, що конституційні демократи втратили значну частину депутатських місць у Думі на користь соціал-демократів, сіоністів та інших представників лівиці. По-друге, крайні праві партії, що раніше взагалі відкидали ідею Державної думи та партійної організації як нетиповий для російського життя устрій, також включилися в боротьбу за думські місця – це також радикалізувало політичні настрої. По-третє, передчасний розпуск Держдуми і прихід до влади російського прем'єр-міністра П. Столипіна позначили період репресивних заходів щодо «революційних виступів», що мало наслідком поступову делегалізацію лівих союзів, зібрань та преси [125, с.65].

Зазначені чинники позначилися на перебігу другодумської виборчої компанії. Загалом, соціалістичні сили Києва в період революції відігравали значну роль в страйковому русі, агітації населення за бойкот перших виборів до Державної думи, зіткнень з представниками влади. Під час же других виборів, враховуючи нову обстановку, РСДРП й інші ліві партії вирішили взяти участь у виборах до цієї, а пізніше й до III-ї і IV-ї Дум,

ставлячи перед собою завдання використати їх як трибуну для агітації за лозунги партії.

У 1906 р. у виборах до Державної думи взяли участь також і політичні партії, що утворились після проголошення Маніфесту 17 жовтня 1905 р., або легалізували свою діяльність. Найбільшою була партія кадетів. Так до постійного комітету кадетської групи з 29 чоловік, який було утворено вже на початку січня 1906 р., увійшли такі визначні представники українського національного руху, як професор історії Київського університету І. Лучицький, редактор «Київської старовини», голова Київського товариства писемності, директор гімназії, штатський радник В. Науменко, ліберальний поміщик, барон Ф. Штейнгель та інші [136, с.184-185].

«Громадська думка» 3 лютого повідомляла, що партія крім передвиборчої агітації проводила збори, на яких аналізувала свою роботу, ділилась з членами інформацією про утиски влади (було заборонено партійне видання «Свобода и право» [73, с.3]), створення нових комітетів, особливостями роботи в провінції та ще раз висловились проти бойкоту виборів. Такі збори відбулись в Києві 1 лютого [35, с.3]. Наступні збори відбулись 6 лютого і на них обговорювалось питання фінансування партійної газети, поширення преси серед робітників та селян, арешти деяких київських членів партії, неможливість друкувати газету українською мовою, заборону агітувати в селах, та про рішення запрошувати селян в Київ [31, с.3].

Зважаючи на перепони в агітації, які влада створювала партії, члени КДП починають блокуватися з іншими силами. А тому новим явищем у політичному житті Російської імперії стало об'єднання політичних партій у «блок» для досягнення спільної мети – пройти до Державної думи на виборах. Так, партія «Народної свободи» у Києві вийшла у блок з кількома партіями: Українською демократично-радикальною, Польською конституційно-демократичною, європейською безпартійною спілкою та іншими політичними силами [39, с.1]. Кадетів підтримали партія польських поміщиків та активісти УДРП, дописувачі «Громадської думки» [78, с.388].

Як пояснив один із оглядачів «Громадської думки», кадетська партія «дбає про добробут усіх людей. ... хто б вони не були: чи поміщик, чи піп, чи селянин, чи єврей, чи поляк, чи українець, бо всі люди мають право жити на землі, бо всім потрібен хліб, бо всім однаково болять, коли їх б'єш, бо кожному однаково страждає, коли кривда перемагає право» [84, с.184]. «Згадані вище партії, – говорилося в «Громадській думці», – зробили тепер блок для того, щоб легше було спільними і з'єднаними силами вибрати в Думу таких людей, які будуть обстоювати бажання тих партій і проводити ті закони, які вважаються кращими з'єднані партії» [39, с.1]. А тому вже на лютий 1906 р. конституційні демократи консолідували надійну опору з єврейської, української та польської інтелігенції, а також торгової еліти, освічених професіоналів і мешканців заможних центральних районів міста [84, с.185].

У липні 1906 р. цар Микола II розпустив Думу та призначив проведення нових виборів у січні наступного року. Виборча кампанія сприяла активності партій. Київські кадети утворили обласну комісію для спостереження за громадською думкою та розповсюдження літератури в містах і селах. Увесь час вони продовжували підтримувати рівноправний порядок денний і заперечували спроби урядових сил зобразити євреїв як національних ворогів слов'ян, а погроми як виправдану помсту довго гноблених мас. У памфлетах і публічних зборах вони стверджували, що селяни, євреї та інші групи меншин однаково страждають від самодержавного ладу і що лише гарантії рівних прав можуть забезпечити добробут усіх російських підданих [84, с.203].

Що стосується преси КДП, то її роль у передвиборній агітації стала неоднозначною. Поліція стежила за багатьма дискусіями в прогресивній пресі та охоче використовувала будь-яку інформацію та ідеї для переслідування політичних активістів. Повідомлення про перспективні міжпартійні блоки, імена потенційних кандидатів у виборщики чи успішні виборчі стратегії могли зробити опозиції погану послугу. Хоча партійну

літературу також часто конфіскували, газети опинилися під загрозою закриття з політичних мотивів, а їхні редактори – притягнення до відповідальності. Тому ліберальна преса перестала бути красномовним рупором виборчої кампанії [86, с.110-111].

Коли київські конституційні демократи намагалися скликати публічні збори та лекції, що було ще однією виборчою тактикою, яку вони успішно застосували під час першої кампанії, вони зіткнулися з небажанням влади надавати дозволи на збори, організовані опозиційними активістами чи членами незареєстрованої партії [86, с.114].

Київські кадети розглядали численні варіанти створення виборчих блоків. Але багато з них виявилися проблематичними, оскільки не всі потенційні партнери шукали з ними альянсу. Крім єврейських лібералів і членів партії «Народної свободи», соціалістичні партії активно вели кампанію на єврейському фронті [86, с.123]. А тому вибори до II Думи члени КДП програли правим.

Праві партії розгорнули активну діяльність напередодні виборів. Так, для пропаганди своїх ідей серед широких верств населення чорносотенці в 1905–1907 рр. використовували різні ідеологічні засоби, найважливішими серед яких була преса. На початок 1906 р., за даними «Русского Знамени» і «Московских ведомостей», в Росії друкувалось 89 газет і журналів право-консервативного напрямку [136, с.195]. В українських губерніях видавалось 25 чорносотенних газет, зокрема в Миколаєві – «Русский богатырь»; в Одесі – «За царя и родину», «Русская речь»; в Харкові – «Утро», «Чорная сотня» і «Глас народа»; в Києві – «Киевлянин», «Киевская дубинка» і т. д. [136, с.195].

Найбільш екстремістською чорносотенною газетою в Україні був «Двуглавый орел», який видавався в Києві однойменним товариством і розраховувався на молодь, що навчалася. На сторінках цієї консервативної газети постійно друкувались заклики до погромів і фізичної розправи з лівою

опозицією, проповідувалась ненависть до «инородцев», особливо до євреїв [136, с.195].

Крім періодичних видань, чорносотенці випускали велику кількість різноманітних брошур, які користувались навіть більшим успіхом, ніж газети, особливо серед селянства. Центром видання цієї літератури в українських губерніях стала Почаївська Лавра. Найбільш популярними брошурами, виданими в Лаврі були «Союзная наука» і «Катехизис Союза русского народа» [136, с.195].

Водночас, деякі київські провладні партії продовжували дистанціюватися від реакційних програм інших правих партій Росії, частіше сприймаючи ідеї демократизації та прогресивні соціальні реформи пов'язані з лівими [84, с.186]. Траплялися випадки, що й влада намагалася стримати дії правих. Зокрема, 1 квітня «Громадська думка» повідомляла про наказ губернатора до поліції забирати скрізь чорносотенні листки, в яких містилися заклики до боротьби з євреями [42, с.3].

Отже, ми бачимо, що чорносотенні організації України на викликали несприйняття навіть в «їхніх колег по цеху» – монархічних партій Росії. Водночас чорносотенний рух продовжував набирати обертів в країні. Мережа головної чорносотенної партії була досить широкою в Україні в роки Першої російської революції. Відділи «Союза» діяли в багатьох населених пунктах всіх губерній України. Тільки в Києві та його передмістях діяло 15 філій «Союза» [136, с.194]. Газета «Рада» вказувала, що вже в 1906 р. в Україні функціонувало близько 30 різноманітних націоналістичних чорносотенних партій і організацій, які цілеспрямовано проводили відверто ворожу українському народу реакційну політику [131, с. 105].

Також ідеологія «Російського зібрання», «Партії правового порядку» та місцевих відділів СРН ґрунтувалась на засудженні капіталістичного ладу і закликів до зміцнення місцевого самоврядування, комплексної земельної реформи та покращення доступу до освіти та кредитів для православних

селян; київська організація СРН навіть вимагала мінімальної зарплати та 9-годинного робочого дня [84, с.186].

На сторінках «Киевлянина» та на публічних зборах, організованих Д. Піхно взимку 1905–1906 рр. (принаймні один із яких зібрав сотні учасників), активісти правих партій зустрічалися, щоб виробити політичні платформи та стратегії [11, с.4]. Крайній антисемітизм і спротив кампаніям рівних прав – це товарні знаки російських правих, які виникли після революції 1905 р. – підтримували багатьох тих, хто брав участь у цих дебатах [18, с.2; 17, с.2]. «Киевлянин» повторював ці заяви, називаючи кадетів «польсько-єврейським конституційно-демократичним союзом». Газета скаржилася, що «важко відрізнити місцеве зібрання кадетів від синагоги», і стверджувала, що «іноземці» використовують нові демократичні інститути для відважування інтересів «істинноруського» народу [58, с.2; 15, с. 1; 13, с.3].

У першому турі виборів у Києві провладні партії не змогли перемогти в Києві. Від «Союза 17 октября» пройшли лише три кандидати, або 3,7%, від партії «Правового порядку», торгово-промислової, монархічної партії – сім, або 8,7% [136, с.188]. «Істинно російська» коаліція виявилася кращою в Лук'янівці, чий Народний дім став епіцентром правих організаційних зусиль, здобувши близько третини виборців цього мікрорайону. Найкраще це склалося на Печерську, районі з сильними православними традиціями через його близькість до Києво-Печерського монастиря; там більше половини обраних належали до правих партій [84, с.187].

Перша Дума проіснувала недовго, а тому коли почалася виборча кампанія до II Думи, то «істинно російські» сили кинулися здобувати нові голоси. Вони продовжували лобіювати периферійні околиці Києва, звинувачуючи в соціальних пороках «ворогів царя, вітчизни і нашої православної віри». Вони підкреслили свою підтримку виборчого права, яке дасть більше повноважень православним віруючим, і продемонстрували свої програми для покращення безпеки на робочому місці та охорони здоров'я

[84, с.202-203]. 14 травня рада Монархічної партії «закликала своїх прихильників відвідати Сирець, де буде молебень на спомин про 10 років царської коронації» [50, с.3].

Починаючи з виборів до II Думи, також фіксується практика проводити молебні перед початком виборчих зібрань та виголошувати напутні промови. Найяскравішим прикладом може слугувати молебень преосвященного єпископа Чигиринського і ректора Київської духовної академії Платона, відправлений у Софійському соборі разом з іншими представниками духовенства [22, с.1]. Подібні молебні організовувалися й на локальному рівні [125, с.74]. Зокрема, 30 липня в залі Купецького зібрання відбулися збори членів київського «Союзу русского народа». Сюди запрошувались члени всіх монархічних партій та гуртків. Передбачалось, що під час молебня буде грати військовий оркестр, співатимуть півчі [28, с.3].

Чорносотенці навіть відкрили газетний кіоск з чорносотенною літературою та газетами «Вече» й «Киевлянин» [51, с.3]. У своїх колонках «Киевлянин» і на великих громадських зібраннях у Києві А. Савенко наполягав на тому, що класові та соціальні відмінності, які розділяли місцевих православних віруючих, були незначними порівняно з величезною прірвою, яка відокремлювала слов'ян від «внутрішніх ворогів» [62, с.4; 16, с.3.].

Об'єднані праві партії Києва, коаліція, сформована між кількома правими групами, які проводили кампанію на виборах до Думи в 1906 р., виявилася потужною та політично успішною силою. Об'єднані з'їзди «Союзу русского народа» в 1905–1907 рр. проходили в Києві. А тому такі представники партії, як Дубровін, Грінгмут, В'язігін, Пурішкевич, П. Булацель та сотні інших делегатів від десятка різних правих груп збиралися в місті, щоб обговорити свої плани та скласти маніфести щодо виборів до Державної думи. Вони викладали бачення того, як Росія мала керуватися. На виборах до другої Думи права коаліція отримала 51% голосів

у Києві проти лише 48% у кадетів, що стало найсильнішим виборчим результатом правих у Російській імперії [83, с.113-114].

Ще однією сильною стороною правих у Києві була їх здатність залучати різні соціальні групи. Різко антисемітські, антиреволюційні послання правої коаліції протягом 1905–1907 рр. виявилися більш ефективними для використання напруженості в місті з великим єврейським населенням і змішаною етнічною базою, з сильною історією робітничого радикалізму [83, с.117].

Вони створювали волонтерські асоціації та фонди допомоги, які підтримували пролетарів, поранених у битві проти іноземних сил, які, нібито, були відповідальними за соціальну нерівність у міській та імперській периферії. Активісти створили «Круг російських жінок», який заявив про свою позицію проти «єврейських і іудейських» інтересів; дворянин і селянин разом скликали союз молоді, «Двоголовий орел», який надавав стипендії, взаємодопомогу та політичну освіту православним східним слов'янам усіх соціальних станів і обох статей – і прямо виключав неправославних зі своїх лав. У вересні 1906 р. Юзефович випустив газету-копійку «Закон і правда», яка запрошувала робітників подавати пісні, статті та вірші, що описували їхню боротьбу, і вихваляли стихійне насильство, яке вони розв'язали проти штрейкбрехерів і євреїв, як героїчні вчинки [84, с.196].

До кінця літа 1906 р. праві сили перетворилися на впливовий фактор у Києві та губернії. Їх передвиборчі дії напередодні та діяльність в Думі пізніше викликали схвалення частини населення. Історик Н. Анциферов, колишній гімназист у Києві, згадував: «Ми вибігали за ранковими газетами, ловили вечірні. Промови депутатів читали від початку до кінця, інколи вголос. Все захоплювало нас. Навіть вождь правих граф Гейден, мирнообновленець, здавався симпатичним своєю коректністю та делікатністю формулювань» [115, с.140].

Такі фактори зробили Київ потенційним оплотом правої активності. Праві в місті не діяли незалежно один від одного, а збиралися, щоб

обговорити свої плани на міжпартійній основі. Такі діячі Асамблеї, як Б. Юзефович, зустрічалися з лідерами СРП, зокрема Дубровіним, а також більш «поміркованими» націоналістами, такими як коментатор, а згодом член Націоналістичної партії А. Савенко, щоб обговорити їхні плани та ідеї [49, с.3].

Завдяки такій діяльності правий рух продовжував долучати нових прихильників. Так, в серпні 1906 р. провели з'їзд партії «Київський Союз російського народу» (КСРН) [8, с.3], а у вересні ця самостійна чорносотенна організація на чолі з Ф. Пісним вже набрала популярності, створивши три відділи. Основним завданням, яке ставив перед собою КСРН, було «покращення становища селян і трудящого люду, шляхом наділення нужденних землею, полегшення переселення для бажаючих» [131, с. 105].

Дослідниця М. Мелентьєва з посиланням на видання «Свобода і рівність» від 9 січня 1907 р. зазначає, що праві випробували й освоїли різні напрями масової політики. Крім антисемітської пропаганди в листівках, газетах, вони також організовували для своєї агітації хресні ходи. Вони також навчилися виборчій стратегії у лібералів і наслідували практику опозиційних сил у попередній кампанії, наприклад перегляд списків виборців та перевірку деяких категорій виборців [125, с.115]. Це теж сприяло їхнім успіхам.

Доказом того, що влада таємно підтримувала російський націоналізм уже під час виборів до II Державної думи, міститься в спогадах тодішнього київського губернатора: «в мое распоряжение на выборную кампанию в Киевской губернии было отпущено десять тысяч рублей. Смешно говорить о подкупе целой губернии!» [125, с. 69-70], а також брошури «Юго-Западный край и Государственная дума», скерованої проти лівих поляків, кадетів, Бунду та українських соціал-демократів. Окрім того, незаможним виборщикам покривали витрати на проїзд до губернського центру, а для підняття патріотичного духу селян у Київському оперному театрі організували безплатний спектакль «Життя за царя» [125, с. 70; 12, с.3].

«Громадська думка» з посиланням на видання «Свободная жизнь» повідомляла, що у владних верхах критикують Вітте та Дурново, що І Державна дума виявилася опозиційною та реакційною через те, що вони не вмішувались у вибори. А тому після розпуску І Думи Міністерство внутрішніх справ збирає інформацію про партії, організації та газети, а також звертається із запитанням до губернаторів, щоб зрозуміти настрої населення. Газета зазначала, що це мабуть робить для «правильної» організації наступних виборів [25, с.1.].

Основними засобами агітації ж кадетів були преса та публічні зібрання. Кількість щоденних газет в яких зверталась увагу на вибори в 1906 р. різко зросла завдяки зняттю цензурних обмежень, технічному та економічному прогресу [125, с.54-55]. Зокрема, українське видання «Громадська думка», підтримуючи партію кадетів вміщувало на своїх сторінках біографії послів до Державної думи. Серед перших був барон Ф. Штейнгель [10, с.2].

Вибори до другої Думи почалися в середині січня 1907 р. У Либіді великі натовпи благали виборців не підтримувати «жидів», додаючи: «Ми, росіяни, повинні голосувати тільки за росіян». Для забезпечення порядку на виборчих зборах СРН організувала «бригаду охорони», яка затримала перехожого, який благав зібраних виборців не обирати «хуліганів». У Плоську протестувальники зібралися біля одного з демократичних мітингів, скандуючи «Бийте євреїв» [84, с.204].

Результати першого туру виборів у Києві виявилися неоднозначними. Ліберальні та радикальні партії знову охопили найбагатші райони міста, але не змогли обрати жодного виборщика від членів КДП; шість із чотирнадцяти виборців, обраних у Старокиївській поліцейській дільниці, були євреями чи поляками, а п'ятьох із цих шести поліцейські інформатори класифікували як соціал-демократів чи радикалів. Ліберальні партії показали хороші результати в конфесійно змішаній периферійній околиці Либідь, де виборці обирали виборцями виключно конституційних демократів і радикалів, третина з яких не були православними. Але в інших районах праві сили

здобули вражаючі перемоги. Печерськ обрав сім самозваних монархістів, усі – православні. У Бульварному окрузі, який розміщувався навколо Університету Св. Володимира, на виборах 1906 р. обрали п'ятьох кадетів; тепер обрали п'ятьох «справжніх росіян» і одного члена партії «Народної свободи». У Лук'янівці, де проурядова народна агітація була найінтенсивнішою, усі дванадцять виборців були православними чоловіками, які називали себе «справжніми росіянами». Праві партії також охопили дві етнічно змішані околиці, де вони добре показали себе в 1906 р. – торговельний район Подолу та робітничий район Плоська. Праві кандидати, обрані київськими виборцями, походили з усіх верств суспільства: селян, робітників, ремісників, духовенства, купців [84, с.204].

Зважаючи на таку підтримку російські націоналісти відсвяткували перемогу в м. Київ. В той же час правим політичним групам: істинно руським та правопорядцям важко домовитися про кандидатуру, перші уболівали за міського голову В. Проценка, другі – за публіциста газети «Киевлянин» А. Савенка [125, с.90].

А тому коли на початку лютого 1907 р. відбувся останній тур виборів, то єдиний правий кандидат на прямих виборах від м. Київ єпископ Чигиринський Платон, сина священика і відданий «істинно російський» діяч став компромісною кандидатурою між двома групами блоку: істинно руських та правопорядців. Кадети підтримували свого представника професора І. Лучицького. Монарічний блок зберіг виборчу дисципліну, і Платон здобув незначну перемогу над І. Лучицьким, ставши першим православним єпископом, обраним до Думи. Київ отримав честь бути єдиним великим містом у Російській імперії, де обрали правого депутата [84, с.205].

Провідний діяч правих А. Савенко в своїй колонці у «Киевлянині» пояснював цю перемогу передовсім вдалою організацією передвиборних зібрань. Він визнавав, що обиватель не читає газет і часто взагалі не володіє грамотою. Основний канал зв'язку з ним – передвиборчі зібрання [61, с.2; 125, с. 84].

Газета «Киевлянин», повідомляючи про результати виборів до II Державної думи, зазначала: «...географія в єврейському питанні мала таке серйозне значення, що вона наклала свій відбиток на народне представництво. Якщо ми візьмемо склади Державних дум, то побачимо, що Південна і Західна Росія давали переважно правих націоналістів [104, с.10]. А отже, видання зазначало, що в Правобережній Україні виборці були прихильно налаштовані до російських націоналістів і відповідно ненавиділо єврейський елемент.

Отже, як засвідчила українська преса в середовищі російських політичних сил сталися значні зміни. В 1906 р. та 1907 р. значно зміцніли націоналісти та консерватори. Вони вдало використали свою поразку на виборах до Державної думи першого скликання і активізувалися під час других виборів. Підтримка з боку держави, ненависть до єврейського елементу, націоналістичні прагнення дозволили їм перемогти в 1907 р. В той же час кадети через утиски влади та роз'єднаність не змогли отримати таку ж вражаючу перемогу. Що ж стосується соціалістичних сил, то вони відмовились від бойкоту виборів і взяли активну участь в них.

3.3. Єврейський і польський політичні рухи в Києві

На початку 1906 р. єврейський політичний рух знаходився на роздоріжжі. Причиною цього було значна поляризація всередині єврейського етносу, міжособистісне суперництво між лідерами та групами, а отже різні бажання, щодо подальшого майбутньому євреїв в Росії. Зокрема, суперництво роздирало київське відділення «Союзу для досягнення повноправ'я єврейського народу в Російській імперії»; єврейські активісти проявляли ініціативу за ініціативою, збиралися на збори та з'їзди, обговорювали виборчу стратегію, їздили по губернії, але сварилися один з одним і надсилали свої скарги до Петербурга, сподіваючись, що центральне керівництво підтримає відправника. Його суперники. Однак центральне бюро

не виявило жодного бажання це зробити і продовжувало залучати всі сторони, закликаючи їх до співпраці одна з одною [86, с.78]. Про один із з'їздів євреїв повідомляла українська преса. 23 лютого зазначала «Громадська думка» відбувся з'їзд євреїв, де було обговорено питання рівноправності, спільності дій євреїв міста [9, с.2].

Напередодні виборів багатосторонні переговори завершилися угодою між «Союзом для досягнення повноправ'я єврейського народу в Російській імперії», членами КДП та українськими демократами. У середині березня «Союз» разом з київськими кадетами випустили листівку, в якій закликали «братів євреїв» голосувати за тих чи інших кандидатів, яких автори листівки також ідентифікували як кандидатів в партію «Народної свободи». Це декларувало мету лібералів досягнення рівноправності єврейського народу як кандидатів у Думу. Нарешті, текст супроводжувався перекладом на їдиш, що відповідало наміру київських кадетів видавати передвиборчі листівки місцевими мовами для донесення до широких мас [86, с.83].

Наприкінці березня розпочався перший тур виборів. На виділені їй п'ятнадцять місць Київська губернія направила до Думи двох депутатів-євреїв, які обидва були членами «Союзу для досягнення повноправ'я єврейського народу в Російській імперії», – лікарів М. Червоненкіса (лівий) і С. Френкеля (кадет). У місті Києві євреї не висували свого кандидата, а голосували за кадетського кандидата барона Ф. Штейнгеля, який переміг на виборах [86, с.84].

Після виборів ситуація в Києві не стала кращою для юдеїв. Праві партії стверджували, що євреї не мають права жити на південному заході, і пообіцяли реформувати регіон на «національно-російській основі». Ясногурський (чиновник середньої ланки та житель Лук'янівки) проводив величезні мітинги СРН на своїй території, які приваблювали жителів міської периферії, а також робітничих передмість Києва. Політичні активісти проникали в магазини, а провладні робітничі організації регулярно збиралися, щоб скласти петиції та розробляти стратегії [84, с.185].

П. Столипін призначив А. Веретеннікова новим цивільним губернатором Київської губернії. Член СРН і відвертий антисеміт, А. Веретенніков вважав «істинно російські» сили партнерами в боротьбі за приборкання революції і відкрито використовував свою посаду для просування своєї програми [84, с.197]. В силу цього, 29 жовтня поточного року київський губернатор отримав наказ № 12083 від Сенату про обмеження єврейської осілости, відповідно до якого при повнолітніх дітях з правом на осілість, батьки, в яких не було цього права, жити не могли. Ніяких виключень розпорядження не передбачало. Про це писали у № 146 газети «Киевские вести» за 8 листопада 1907 р., де було вміщено «Сенатське роз'яснення про євреїв» [122, с.112].

Українофільська суспільно-політична преса дуже негативно реагувала на всі спроби обмеження політичних прав євреїв. Так, коментуючи з'їзд «Союза русского народа», що відбувся в жовтні 1906 р. в Києві, «Рада» писала, «що тільки з єврейською справою вони легко впоралися. Так і сипались постанови: «Беззастережно відновити стару смугу осілости з наданням громадськості, що входить в неї, права виселяти євреїв і не допускати їх», «заборонити євреям доступ в суспільне управління. Думу, Раду і до виборів у всі ці заклади». Цікаво було б знати, яке право залишиться у євреїв, якщо всі ці резолюції будуть здійснені?» [27, с.1].

Певною мірою захисником євреїв можна назвати генерал-губернатора В. Сухомлинова. Хоча він особисто виступав проти надання рівних прав євреям, також наголошував на своєму зобов'язанні захищати добробут і фізичну безпеку всіх підданих під його юрисдикцією, «чи то росіяни, поляки, малороси чи євреї». В. Сухомлинов конфіскував праві газети та брошури, які підбурювали до насильства, підтримував судове переслідування лідера СРН Постного за звинуваченнями в підриві державної влади та заохоченні до погромів [84, с.197].

Попри це газетна хроніка рясніє повідомленнями про численні рейди, які здійснювала поліція міста у пошуках євреїв без права на проживання. У

№ 34 «Киевских вестей» за 28 липня 1907 р. наводили свідчення про те, що в ніч на 14 липня того ж року, за розпорядженням київського поліцеймейстера, проведено перевірку прав євреїв, які проживали у розкішних готелях Києва – «Луврі», «Марселі», «Петербурзькому» та «Метрополь» і заарештовано 38 осіб, що не користувалися правом жительство в Києві [122, с.113].

В цей же час на побутовому рівні київські газети фіксували різне ставлення міщан до юдеїв – від украй ворожого (конфлікти на ринках, які часто доходили навіть до бійки, відмови в оренді житла тощо) до активної співпраці (особливо на рівні благодійних організацій та товариств) [124, с.47].

Єврейські погроми та утиски зі сторони влади призвели до того, що за даними Київського інформаційного бюро в 1906 р., опублікованому в січні 1907 р., газетою «Киевская мысль», із Києва емігрувало понад 2 тис. єврейських сімейств, за вісім місяців (із травня по грудень) зареєстровано 700 записів, близько 2 тис. осіб-емігрантів, що зверталися, головним чином, за матеріальною підтримкою. Ті ж євреї, які залишилися в Києві, помітно згуртувалися і політизувалися (частина з них мала виборче право) [124, с.46].

Розпуск I Думи призвів до чергового спалаху політичної активності євреїв Києва. Також в цей час почався розпад «Союзу для досягнення повноправ'я єврейського народу в Російській імперії». На це вплинули адміністративний тиск і розбіжності в губернському осередку організації. Офіційно вона припинила своє існування на початку 1907 р. в розпал другої виборчої кампанії [86, с.100-101].

Розпад «Союзу для досягнення повноправ'я єврейського народу в Російській імперії» відбувся по всій смузі єврейської осілості. Для єврейських лібералів і кадетів цей процес не тільки спричинив зниження популярності серед єврейської громади, але й перетворення сіоністів, їхнього колишнього союзника на єврейській сцені, на суперника. Принаймні дві єврейські групи та партії виступили на боці своїх російських колег – бундівці з російськими соціал-демократами та єврейські ліберали з кадедами. Інші

єврейські організації, такі як Єврейська народна партія (Folkspartei) єврейського середнього класу, зосереджувалися на більш національних програмах. Сіоністський рух розвинувся в декілька течій: буржуазну Російську сіоністську організацію та соціалістичну, причому остання розкололася на сеймістсько-сіоністську, Поалей-Ціоністську та Соціалістичну єврейську робітничу партію (СЕРП) [86, с.102].

Сіоністські партії та Бунд набирали все більшої популярності, змагаючись із кадетами за лояльність єврейських виборців Києва [86, с.197]. З наближенням виборів до II Думи ці партії намагалися не відставати від організаційних досягнень своїх «істинно російських» опонентів. Активізували свою лобістську діяльність діячі Спілки та Бунду, перші зосереджувались на сільській місцевості, другі – на єврейському населенні повітових міст.

Публікації київської газетної періодики дозволяють прослідкувати умови отримання виборчого права, визначити осіб, які допускалися до обрання складу міської та Державної дум, в подробицях реконструювати перебіг виборів в різних районах Києва, включаючи цікаві факти виключно побутового характеру, про які офіційні документи не повідомляють. Як приклад, можна навести короткий уривок з публікації січневого номеру газети «Киевская мысль» за 1907 р. про перебіг чергових виборів до Державної думи по Либідській дільниці: «приходиться вказати на деякі відмінності між виборцями-християнами і виборцями-євреями: у останніх, в більшості випадків, вимагали пред'явлення паспортів і не дозволяють зупинятися перед приміщенням дільниці, а «праві» вели агітацію, так сказати, «на ходу» [122, с.100].

На погрози «Києвлянина» і його «рекомендації» представникам іудейського віросповідання бойкотувати вибори в Державну думу, кореспонденти проєврейської газети «Киевская мысль» дали гідну відповідь: «ліквідувати євреїв з поля виборчої компанії та прилякати погромами – для чорносотенців приємно...але і в цьому і в іншому випадку толку мало, євреї

вибирати будуть, так як і зобов'язує їх громадський обов'язок». Як підтверджує міська преса, явка євреїв на вибори в Думу у 1907 р. була настільки високою, що на окремих дільницях, особливо на Плоській (де з'явилося на виборчу дільницю 1,505 християн і 1,182 євреїв), праві вдавалися до відкритих фальсифікацій та штучно створювали напругу гаслами «Бий жидів!» [124, с.47].

Описуючи перебіг у місті чергових виборів до Державної думи, найбільш тиражована газета краю «Киевская мысль» у № 13 за 30 січня 1907 р. подавала наступні цифри: по Старокиївській дільниці явка виборців, у порівнянні з минулим разом, зросла на 7% (проголосувало 67, 3% – 3658 осіб), по Либідській число активних виборців досягло 73, 9% (4040 чоловік з 5461 заявлених), що на 9,1% перевищило кількість учасників на попередніх виборах, жителі Плоської дільниці підняли активність на 15, 4% (74, 6% – 2687 осіб), Лук'янівської – на 9,9% (64% – 2803), Печерської – на 4 % (65% – 665 осіб), а явка виборців на Подільській дільниці зросла на цілих 17, 8% і становила 2234 осіб з 3100 заявлених учасників (71%) [122, с.101].

Отже, як зазначає преса в 1906-1907 рр. в середовищі єврейського етносу теж сталися значні зміни. Єврейські партії і загалом єврейський рух помітно радикалізувався. Євреї продовжуючи співпрацювати з кадетами, але також розуміли, що в російській державі вирішити єврейське питання не можливо. А тому популярності набирають сіоністи.

Польський етнос в 1906–1907 рр. значно активізувався. Основним польським виданням цього періоду, який інформував про напрями розвитку польської громади, став *Dziennik Kijowski* («Київський щоденник»), заснований в січні 1906 р. членом I Державної думи В. Грохольським. Перший номер, як повідомляло українське видання «Громадська думка», вийшов 3 лютого 1906 р. Видавцем була Польська партія народова [47, с.3]. За ідейним напрямом газета наближалася до засад польської народно-демократичної партії. «*Dziennik Kijowski*» був рупором польського населення краю, що «уважно стежив за політичним і культурним життям у всіх трьох

держав, між якими поділена польська земля». У ставленні до єврейства, російської влади і громади газета займала переважно негативну позицію [90, с.18]. Політична програма «Dziennik Kijowski» відповідала проросійським поглядам більшості польських поміщиків на Україні, які надавали йому повну підтримку [93, с.177]. Різко критикуючи протестні сили, які вона засуджувала як реакційні, газета почала кампанію за рівні права, яка, як наполягали її автори, принесе користь полякам і всім іншим мешканцям імперії [84, с.184]. «Dzennik Kijowski» належав за своєю спрямованістю до помірковано-прогресивних друкованих органів, – дав оцінку в 1915 р. місцевий генерал-губернатор, – захищає ідеї не тільки польського націоналізму і антисемітизму, але й загальнослов'янські... Видається газета коректно і цікаво, і є благонадійною» [89, с.80].

У 1906–1907 рр. редакції «Dzennika Kijowskiego» протистояла газета «Glos Kijowski», яка спиралася на польську демократичну інтелігенцію України. За чітку антисамодержавну спрямованість публікацій ця газета зазнала справжнього терору з боку влади. 1 березня її було закрито в перший же день виходу [30, с.3]. Пізніше, а саме 3 березня «Громадська думка» спростувала цю інформацію лише додавши, що видання й далі виходитиме, але редактора ув'язнено [66, с.3]. 4 листопада 1906 р. видання, «зважаючи на шкідливий напрям», призупинило діяльність, а 23 травня 1907 р. взагалі закрили. Однак найбільш радикальною з-поміж легальних видань польської преси виступив у 1906–1908 рр. тижневик «Swit», редагований діячами «Корпорації польських студентів» Київського університету Я. Кнотхегом, Р. Нейманом і Р. Новинським. Часопис з самого початку вийшов за своїм змістом за межі вузько національних польських інтересів й став на платформу соціал-демократії [89, с.81].

Польські часописи могли існувати тільки за умов матеріальної підтримки, на кошти аристократів і багатців своєї меншини, які й формували ідеологічну орієнтацію газет та журналів переважно в консервативному дусі, на угодовство з самодержавством, на національний сепаратизм. Така

спрямованість мало влаштовувала пересічного поляка. До того ж, офіційна цензура всіляко переслідувала ці часописи. Зокрема, редакція головної польської газети в Україні «Dzennik Kijowski» протягом 1905–1912 рр. за опубліковані опозиційні самодержавству матеріали сплатила штрафів у сумі 2400 руб., газета «Glos Kijowski» у 1906–1907 рр. – понад 3000 руб., тижневик «Swit» у 1907 р. – 500 руб. тощо. Водночас влада вдавалася до арештів редакторів і кореспондентів польських часописів, до тимчасового або повного закриття неугодних видань [89, с.80].

На шпальтах польської періодики друкувалися статuti, програми, відозви, об'яви, інформації та репортажі про діяльність цих об'єднань та осередків, різноманітні заклики до гуртування. Інколи інформацію вміщену тут передруковувала українська преса [26, с.2]. Усі газети та журнали, незалежно від політичної орієнтації, прагнули вмістити мистецькі, поетичні, прозові й публіцистичні добірки на різні смаки читача, уривки з наукових праць, відобразити інші запити творчої інтелігенції, що призвело до спалаху польської культури в Україні в перші десятиріччя ХХ ст. [89, с.81].

Якщо в 1905 р. польський політичний рух лише розпочав своє формування, то в 1906 р. він набрав чітких обрисів. «Громадська думка» повідомляла, що 15 січня в польському клубі відбулися збори польської партії кадетів Поділля, Волині і України [72, с.3]. Таким чином партія польських поміщиків оголосила про свою підтримку кадетів. Хоча він ніколи раніше офіційно не підтримував партію, Dziennik Kijowski повторював ключові вимоги кадетів [84, с.184].

Активно вела кампанію і партія націонал-демократів. Одержавши змогу видавати власну пресу, вони підкреслювали в ній роль, яку доти забуті маси можуть відіграти на виборах. Нове «Звернення до виборців», надруковане газетою «Dziennik Kijowski» 15 лютого 1906 р., «закликало поміщиків, інтелектуалів і католицьке духовенство переконувати, зокрема, зубожілих дрібних поміщиків записуватися до списку виборців разом з колишніми чиншовиками, які тепер стали орендарями чи офіціалістами:

Треба пробудити в нього свідомість, залучити його до спільної політичної і національно-польської праці...» [94, с.219].

Поряд з цими силами поляки створюють нові. Так «Громадська думка» зазначала, що «в Києві склалось дві нові політичні партії: 1) Польська соціал-демократична партія на Русі» і 2) «Polskie stronictwo narodowe». Програма останньої партії відрізняється від програми конституційних демократів тим, що не признає загального, рівного, безпосереднього та таємного голосування при виборах до Державної думи, а в земельній справі – проти наділу селян землею державною, удільною і приватних власників. Партія «Polskie stronictwo narodowe», як повідомляє часопис, друкує свої відозви і на днях збирає організаційні і збори і вибере комітет [48, с.3].

23 квітня 1906 р., як повідомляла газета «Громадська думка», в залі польського клубу «Ognivo» відбулося «засідання польської конституційно-демократичної партії на Україні, Волині і Поділля. Предсідателем обрали М. Вільчинського. Присяжний адвокат д. Пересвет-Солтан прочитав реферат «Про аграрні реформи в Новій Зеландії». Далі виступив адвокат Т. Врублевський, який закликав до об'єднання всіх етносів, боротьби проти націоналізму, втілення в Росії децентралізації і допустити в парламент й поляків [3, с.3].

Під час виборчої кампанії до II Думи позиції польської частини партії кадетів були послаблені піднесенням Національно-демократичної (НД) партії Р. Дмовського, яка закликала до польської автономії, але поділяла антипатію урядових сил до євреїв. Це послабило кадетів, які до цього мали спільний з євреями та поляками виборчий блок. У жовтні 1906 р. загальні збори польських виборців у Києві прийняли рішення не підтримувати кадетів; кілька місяців потому «Dziennik Kijowski», який на той час наблизився до НД, відмовився від визвольної кампанії за рівні права, нарікаючи, що «союз з євреями» дуже мало запропонував польським виборцям [84, с.198].

Отже, серед польських сил в Києві, і про це інформувала українська преса, відбувались активні зміни. Видавалися нові газети, відбувались збори,

зустрічі, обговорення, створювались нові партії. Якщо на початку поляки загалом підтримували кадетів, то в міжвиборчий період вони розділились. Причиною цього можна вважати неможливість партією кадетів втілити імперській Росії свою програму, посилення чорносотенного руху, який торкався і поляків, зростання національного усвідомлення останніми, а отже підтримка партій, які обіцяли їм власну державу.

Висновки до Розділу III.

Отже, оцінюючи політичне життя Києва в період спаду революційного руху відзначаємо, що протягом 1906 р. в місті відбулись підготовка до одних виборів, а через декілька місяців і до інших. За цей короткий період виборчих кампаній, українські, російські, єврейські та польські політичні партії здобули значний політичний досвід. Для деяких він виявився доводі складним, адже довелось швидко змінюватись, трансформуватись, реагувати на сучасні виклики. Також за вісім місяців між розпуском першої Думи та відкриттям другої відбувся неухильний розвиток політичного ландшафту Росії та його дедалі більша диверсифікація. Багато розрізнених політичних сил стрімко виникли та увійшли в національну та провінційну політику; деякі з існуючих політичних партій і груп розпалися або ж послабилися.

Якщо говорити про українців, то зважаючи на розвиток національної преси, її поширення, різноманіття, підтримку, яку вона надавала ряду політичних сил, появу та зміцнення українських партій та рухів можна говорити, що цей етнос незважаючи на певні протиріччя в своєму середовищі отримав значний досвід, який використав через 10 років для побудови власної держави.

Щодо російських партій, то лише Спілка, єдина з соціалістичних партій змогла отримати достатньо голосів, щоб претендувати на потрапляння в Думу. Кадети, політична партія, яка користувалася підтримкою більшості в Росії на перших виборах, зіткнулися з численними проблемами в цьому трансформованому ландшафті під других виборів. Тепер їм доводилося мати справу з більш досвідченою аудиторією на виборчих зборах, жорсткою

критикою конкуруючих партій і переслідуванням з боку уряду. Основними їх конкурентами стали проурядові праві монархісти та націоналісти, які змогли забути свої протиріччя і отримати впевнену перемогу.

Єврейські та польські суспільно-політичні рухи в цей період перебували на стадії формування та зміцнення. Їх лідери переважно визначалися, кого підтримувати, як діяти в ситуації відсутності власної держави та необхідності спиратися на окремих підприємців та магнатів.

ВИСНОВКИ

Отже, здійснене дослідження дозволяє зробити такі висновки.

З'ясовано, що історіографія питання є доволі широкою і такою, що з певними застереженнями, дозволяє реалізувати мету та завдання дослідження. Перші спроби вивчення історії зародження та функціонування української преси були здійсненні на початку ХХ ст., а отже це здійснювали самі працівники «Громадської думки»/«Ради». Наступним етапом для історіографії нашого дослідження є радянський період, коли звернули перш за все увагу на пресу, що видавали соціалістичні, радикальні, більшовицькі партії, а матеріали інших видань таврувалися, як буржуазні. В той же час видавалося ряд робіт, зокрема й в еміграції, які стосувалися теми нашого роботи. Новий етап в дослідженні нашої проблеми розпочався після 1991 р. В цей період увага дослідників преси зосереджується, головним чином, на її історії, вивченні репрезентативності газетних матеріалів, на проблемних питаннях політичної, суспільної та етнічної історії нашої країни, її окремих регіонів, а також на практично недосліджених темах, якими є сьогодні суспільно-політичні аспекти життя Києва в 1905–1907 рр. Водночас варто констатувати, що окремі проблеми висвітлені недостатньо або ж побіжно. Також аналізуючи весь масив історіографії можемо зауважити, що інформативний потенціал української періодики у висвітленні теми нашого дослідження не ставав окремою темою наукового дослідження і розкривається вперше.

Встановлено, що джерельна база дослідження достатня для висвітлення теми нашої магістерської роботи. Вона складається з матеріалів періодики, мемуаристики та бібліографії й хрестоматійних матеріалів. Можна сказати, що пропоновані джерела достатньо репрезентативні та відображають досліджувану проблему. Незначне зменшення необхідної інформації спостерігається лише у проміжку, на початку 1905 р. і в кінці 1907 р., тобто на початку та на спаді революційних подій. Найважливіше значення серед

пропонованих джерел мають матеріали видання «Громадської думки»/«Ради», адже вони діяли протягом значної частини періоду дослідження, звертали увагу суспільно-політичне життя Києва, висвітлювали всю канву передвиборчої боротьби до I та II Державних дум Російської імперії. До наукового обігу залучено більше 75 публікацій преси, серед яких матеріали українського видання «Громадська думка»/«Рада» та російського «Киевлянин». Залучений до наукового обігу джерельний комплекс є достатньо репрезентативним і дозволяє неупереджено та всебічно дослідити суспільно-політичне життя в Києві у 1905–1907 рр. на основі інформації української преси.

Доведено, що вибір теми дослідження, її мета й завдання зумовили потребу в використанні системи принципів, методів (загальнонаукових і спеціально-історичних), які у своїй сукупності склали методологічну основу роботи і дозволили комплексно проаналізувати історіографію проблеми та актуалізований комплекс джерел, окреслити предметне поле суспільно-політичного життя Києва і визначити рівень повноти його відображення на сторінках українських газет 1905-1907 рр.

Визначено, що важливість Києва, як економічного, політичного, релігійно-культурного центру Російської імперії не піддається сумніву. І ми знаходимо цьому підтвердження, аналізуючи українську періодику. Вона публікує значну кількість інформації про міське життя. Також слід зважити й на те, що в Києві існували й інші видання і загалом вся преса міста того часу розвивалась у річищі загальноімперських процесів, для яких характерними були швидкоплинність видань і жорсткість цензурного контролю. Попри це, всупереч перешкодам, тогочасні газети робили спроби поступово збільшити свій наклад, розширити аудиторію, урізноманітнити тематику матеріалу. Найкраще в Києві, завдяки підтримці влади, це вдавалось російськомовним газетам, а польській та єврейській пресі доводилось справно виконувати роль репрезентантів своїх етнічних груп. Схожий шлях обрала й українська преса, яка так і залишилася справою ентузіастів, не здобувши масового читача.

Такий розвиток масових українськомовних видань, що розпочався на початку ХХ ст., створює можливості для сучасних дослідників до осмислення історичного минулого, прагнення зберегти джерела, примножити набутки попередників. Адже, в нашому випадку, перші українськомовні видання заклали міцний фундамент джерелознавчого вивчення Києва з національно-патріотичним підґрунтям.

Доведено, що в 1905 р., завдяки лібералізації законодавства, розпочався процес створення видання «Громадська думка»/«Рада». З перших днів воно стало унікальним джерелом інформації про життя киян, які належали до різних етносів, соціальних верств, політичних партій, груп. Такий, значною мірою, політичний характер видання зумовив утиски влади. А тому, протягом обмеженого хронологічними рамками часу дослідження, видання неодноразово обмежували в публікуванні матеріалів, накладали штрафи, арештовували редакторів, журналістів, конфісковували матеріали і загалом створювали перешкоди в стабільній роботі. Не зважаючи на це, українська преса активно продовжувала заявляти про себе. Паралельно в цей час активно діяла і партійна преса українських політичних партій. На її сторінках знаходимо інформацію про діяльність РУП (УСДРП), УДП, УРП, УНП, їхні ідеології та програми, з'їзди, спроби об'єднання та обговорення спільних позицій, щодо розвитку національного руху.

Крім українських видань в тогочасному Києві існували й російські газети та партії. Серед найважливіших для правого руху варто виокремити монархічне видання «Киевлянин», яке підтримувалось владою і відповідно критикувало прагнення українців до власного політичного майбутнього. Російські партії в період нашого дослідження ділились на соціалістичні, ліберальні та монархічні і націоналістичні. Соціалісти – РСДРП, відмовились приймати участь у виборах і критикували їх підготовку. Головною ліберальною силою Росії була партія кадетів або конституційних демократів. Саме вона об'єднала в своїх рядах найкращі сили українців, росіян, євреїв та поляків і змогла успішно розпочати підготовку до виборів. Також важливе

значення набирали в цей час праві партії. Консервативне крило цих сил становили партії Правового порядку та Торгово-промисловців. Також існували інші політичні групи, як «Союз русских людей», «Союз русского народа», «Русское Собрание», «Союз російських патріотів». Преса засвідчує, що у зв'язку з посиленням національних рухів поневолених народів, як українців, євреїв, поляків, слабкістю монархії після російсько-японської війни та під час революції, сила та популярність цих партій зростала, а отже вони, за підтримки влади, проводили численні з'їзди, збирали мітинги, випускали друковану літературу та закликали до погромів євреїв.

Останні займали важливе місце в економічному житті Києва і тому викликали ненависть збоку правих рухів. Результатом дій останніх став погром 18-20 жовтня 1905 р., який висвітлювався і тогочасною періодикою та змусив євреїв до подальшої радикалізації, еміграції та вступу в ліберальні, соціалістичні та сіоністські партії. Схожа ситуація спостерігалася і в польській етнічній групі. Їїго верхівка вступила до партії конституційних демократів в прагненні змінити Росію зсередини. Водночас серед поляків відбувався потужний національний рух, який полягав у створенні численних видань, культурних та громадських товариств, а також виникненні партій, що закликали до незалежності Польщі. Це знайшла відображення в часописах.

З'ясовано, що період 1906–1907 рр. став в багато в чому визначальним для українців. Адже в цей з'являються нові видання, як «Нова громада», «Літературно-науковий вісник», продовжили виходити «Громадська думка»/«Рада», створена київська «Просвіта», яка активно діяла на теренах міста і це знаходило відображення в публікаціях національних часописів. На сторінках видання «Громадська думка» /«Рада», містилися численні інформаційні повідомлення, які розповідали читачеві про відкриття, організацію роботи «Просвіти». Поряд із ними на сторінках київських україномовних газет містилося багато статей, автори яких аналізували той чи інший аспект діяльності «Просвіт», висловлювали власні розмірковування стосовно напрямків їхнього подальшого розвитку та значення для

національно-культурного відродження українського народу і т. ін. Саме «Громадська думка»/«Рада» стала флагоманом серед українських видань. Газета заявило про себе як про видання політичне. Воно знаходилося в гущавині суспільних подій і особливу активність виявило напередодні виборів до I, а потім – і до II Держаних дум. А тому ця газета писала про всі зміни в українському житті, як про питання мови, українські жіночі товариства, збори селян, національні партії, критикувала чорносотенну пропаганду, публікувала укази уряду з власним аналізом. Поряд легально демократичною пресою існувала і партійна, яка висвітлювала діяльність своїх партій. Зокрема, активними в цей період були Українська соціал-демократична спілка, УСДРП, УНП.

Українська періодика жваво писала й про російські політичні організації, які посилили свою діяльність під час революційних подій 1905–1907 рр. Так соціалісти бойкотували вибори до I Думи, але прийняли участь у кампанії до II. Кадети видавали різноманітну літературу, проводили з'їзди, мітинги, спілкувались і об'єднувались з іншими політичними силами, а тому змогли отримати перемогу в Києві. Але коли відбувся старт виборів до II Думи, то влада почала їм заважати, забороняти їх діяльність і кадети програли виборчу кампанію в місті. Російські монархічні та націоналістичні партії активізувались під час виборів, але не змогли відкинути протиріччя між собою, а тому вибори до I Думи вони програли. На наступних виборчих перегонах їх активність була винагороджена перемогою і Платон, єпископ Чигиринський став депутатом від Києва.

Українська преса засвідчила, що євреї та поляки на виборах до I Думи в основному підтримували кадетів, крім Бунду, який бойкотував вибори. Виборча кампанія до II Державної думи змінила ставлення цих етнічних груп до розвитку Росії. Вони зрозуміли, що демократичні зміни тут не можливі, а тому відбувається відтік електорату від кадетів до національних партій. Зокрема, поляки створюють цілий ряд нових, як польська соціал-демократична партія на Русі» і «Polskie stronictwo narodowe».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ:

Джерела:

1. [Без назви]. Громадська думка. 1905. № 1. С.1
2. [Без назви]. Рада. 1907. № 225. С.1
3. [Квасницький Г.] Зібрання польської конституційно-демократичної партії в Києві. Громадська думка. 1906. №97. С.3
4. [Коваленко Г.] Російська соціал-демократія і національне питання. Громадська думка. 1906. №106. С.1
5. [Козловська О.] До відомости київських жінок. Громадська думка. 1906. №143. С.1
6. [Лозинський М.] Російська соціал-демократія і національне питання. Громадська думка. 1906. №125. С.1
7. [Павловський М.] Відозва київського відділу загальноросійської спілки рівноправності жінок. Громадська думка. 1906. №177. С.2
8. [Павловський М.] Серед «патріотів. Громадська думка. 1906. №177. С.3
9. [Хотовицький М.] З'їзд євреїв. Громадська думка. 1906. №42. С.2
10. [Хотовицький М.] Ф.Р. Штейнгель, посол до державної думи від Києва. Громадська думка. 1906. №87. С.2
11. «Вождю пера В.И. Пихно от русских патриотов». Киевлянин. 1906. №2. С.4
12. «Жизнь за царя». Киевлянин. 1907. № 37. С.3
13. «Иностранцы избиратели». Киевлянин. 1906. №23. С.3
14. «К Киевскому выбору в Государственную Думу». Киевлянин. 1905. №285. С.2
15. «Кому желательная теперь Государственная Дума». Киевлянин. 1906. №19. С.1
16. «Общее собрание партии правого порядка». Киевлянин. 1907. №11. С.3
17. «Партия правового порядка». Киевлянин. 1905. №330. С.3
18. «Собрание членов партии правого порядка». Киевлянин. 1905. №323. С.3

19. Вибори до державної думи Громадська думка. 1906. № 67. С.1
20. Вибори і національні домагання. Рада. 1906 р. №82. С.1
21. Вітання українських послів. Громадська думка. 1906. № 95. С.1
22. Выборы по губернии. Киевлянин. 1907. № 38. С.1
23. Громадська думка. Щоденна політична, економічна і літературна газета. 1905-1906. Анотований систематичний покажчик. / І. Старовойтенко, Ю. Горбач, Л. Кузьменко. Київ : Темпора, 2011. 454 с.
24. Дорошенко Д. І. Мої спомини про давнє минуле (1901 – 1914 рр.). Винипег : Манітоба: Видавнича спілка тризуб, 1949. 167 с.
25. З газет та журналів. Громадська думка. 1906. № 179. С.1
26. З газет та журналів. Громадська думка. 1906. №81. С.2
27. З газет та журналів. Рада. 1906. №22. С.1
28. З'єднані збори монархістів. Громадська думка. 1906. № 175. С.3
29. З'єднання конституційно-прогресивної партії з «спількою 17 октября». Громадська думка. 1906 р. №34. С.3
30. Заборона газет та журналу. Громадська думка. 1906. № 49. С.3
31. Загальні збори партії Народної Свободи. Громадська думка. 1906. № 55. С.3
32. Заметки. Киевлянин. 1905. №272. С.3
33. Заседание Думы. Киевлянин. 1904. № 193. С.3.
34. Збори українців. Громадська думка. 1906. № 17. С.3
35. Збори членів к.-д. партії. Громадська думка. 1906. № 22. С.3
36. Зневага пам'яті Шевченка. Рада. 1906 р. №72. С. 1
37. Із життя партій. Громадська думка. 1906. № 21. С.3
38. Історія України : Хрестоматія / Упоряд. В.М. Литвин. Київ : Наукова думка, 2013. 1056 с.
39. Київ, 14 березня. Громадська думка. 1906 р. №59. С.1
40. Кому воля. Рада. 1906. №6. С.1
41. Конфіскація газет. Громадська думка. 1906. № 131. С.3

42. Конфіскація чорносотенного листка. Громадська думка. 1906. № 74. С.3
43. М.Л. «Просвіта» в Києві. Громадська думка. 1906. №132. С.3
44. Монархічна партія. Громадська думка. 1906 р. №34. С.3
45. Нова монархічна спілка. Громадська думка. 1906. № 175. С.3
46. Нова українська газета. Громадська думка. 1906. № 20. С.3
47. Новий часопис. Громадська думка. 1906. № 22. С.3
48. Нові політичні партії. Громадська думка. 1906. № 15. С.3
49. Освящение стягов подотделов Киевского союза Русского народа. Киевлянин. 1907. № 15. С.3
50. Патріотичне свято. Громадська думка. 1906. № 109. С.3
51. Патріотичний кіоск. Громадська думка. 1906. № 176. С.3
52. Перший день Думи. Громадська думка. 1906. №97. С.2
53. Перші загальні збори к.-д. партії. Громадська думка. 1905. № 1. С.4
54. Перші загальні збори київської «Просвіти». Громадська думка. 1906. №146. С.3-4
55. Пилюпович М. Історія повторюється. Рада. 1907. №135. С.1
56. Повідомлення від уряду (Правительства) про вибори до Державної Думи. Рада. 1906. №4. С.1
57. Повідомлення від уряду (Правительства) про вибори до Державної Думи (далі). Громадська думка. 1906 р. №5. С.1
58. Польско-еврейский конституционно-демократический союз. Киевлянин. 1906. №31. С.2
59. Посли до Державної Думи. Володимир Шемет. Громадська думка. 1906. №89. С.4
60. Потайна типографія. Громадська думка. 1906. № 32. С.3
61. Савенко А. И. Заметки. Киевлянин. 1907. № 34. С.2
62. Савенко А. И. Заметки. Киевлянин. 1906. №23. С.4
63. Самійленко В. Як я перейшов од слова до ... думки. Громадська думка. 1905. № 1. С.1

64. Сборище в університеті». Киевлянин. 1905. №279. С.3
65. Спілка правих партій. Громадська думка. 1906. № 27. С.3
66. Спростовання. Громадська думка. 1906. № 50. С.3
67. Среди газет. Киевлянин. 1905. №303. С.3
68. Старовойтенко І., Горбач Ю. «Рада» – щоденна українська газета Наддніпрянщини. Показчик змісту (1906-1908 роки). Видання в 3-х томах. Т.І. Київ : Темпора, 2021. 1224 с.
69. Счезни, маро! Рада. 1906. №2. С.1
70. Товариство «Просвіта». Громадська думка. 1906. № 122. С.3
71. У Києві. Громадська думка. 1905. № 1. С.1
72. У Києві. Громадська думка. 1906. № 10. С.3
73. У Києві. Громадська думка. 1906. № 18. С.3
74. У Києві. Громадська думка. 1906. № 3. С.3
75. У Києві. Громадська думка. 1906. № 50. 4 с.
76. У Києві. Громадська думка. 1906. № 8. С.3
77. У Києві. Громадська думка. 1906. № 9. С.3
78. Чикаленко Є.Х. Спогади (1861-1907). Нью-Йорк : Укр. Вільна Акад. Наук у США, 1955. 502, [2] с.
79. Шульгин В.В. Заметки. Киевлянин. 1905. № 292. С.2
80. Шульгин В. В. Заметки. Киевлянин. 1905. № 290. С.1
81. Шульгин В. В. Заметки. Киевлянин. 1905. № 291. С.1
82. Шульгин В. В. Заметки. Киевлянин. 1905. № 296. С.3

Монографії, статті:

83. Gilbert G. Crisis and Decline: The Radical Right Movement in the Russian Empire, 1900-1914. A thesis submitted in fulfilment of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy. August 2014. School of History. 303 p.
84. Hillis F. Children of Rus, Right Bank Ukraine and the Invention of a Russian Nation, Ithaca : Cornell University Press, 2013, xvi + 329 p.

85. Hillis F. Migration Mobility and Political Conflict in Late Imperial Kiev anh. Studies of world migrations. Chicago, and Springfield : University of Illinois press Urbana. 2006. C.25-42.
86. Melentyeva M. The Constitutional Democrats and the Jews: National Election Campaigns in Kiev Province, 1905-1912. Doctor of Philosophy. Department of History and Classics University of Alberta. 2018. 320 p.
87. Staliūnas D., Aoshima Y. The Tsar, The Empire, and The Nation. Edited by Darius Staliūnas and Yoko Aoshima Dilemmas of Nationalization in Russia's Western Borderlands, 1905-1915. Budapest-New York : Central European University Press. 2021. 400 c.
88. Yurchenko V. The position of ukrainian-language periodical press in Kyiv during and after the revolution of 1905-1907. URL: <https://undiasd.archives.gov.ua/studii/en/studii-2013/yurchenko%20victoria.pdf> (дата звернення – 13.02.2023)
89. Баженов Л. В. З історії польської преси в Україні на початку XX ст. Вісник Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка. Історичні науки. 2008. № 1. С. 79-85.
90. Басенко І. В. Характеристика щоденної суспільно-політичної преси Києва за матеріалами цензурних звітів (1907-1916 рр.). Наукові записки НаУКМА. Історичні науки. 2013. Т. 143. С. 15-20.
91. Березовський О.М. Сучасна вітчизняна історіографія про пресу українських політичних партій в Російській імперії початку XX ст. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/71952/32-Berezovskiyy.pdf?sequence=1> (дата звернення – 23.01.2023)
92. Березовський О.М. Друковані періодичні органи українських партій Наддніпрянщини 1905-1914 рр. у вітчизняній історіографії. Сумська старовина. №№XXVIII-XXIX. 2009. С.198-205.
93. Білобровець О.М. Польська преса в громадсько-політичному житті України в роки першої світової війни. Intermarum 2014 №1. С.173-182.

94. Бовуа Д. Битва за землю в Україні 1863-1914. Поляки в соціо-етнічних конфліктах. Київ: Критика, 1998. 334 с.
95. Газета «Рада» URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/963182.html> (дата звернення – 03.12.2022)
96. Гаухман М. Формування «малоросійської позиції» газети «Киевлянин» у 1917 р.: причинки до краху «малоросійського проекту». Краєзнавство. 2017. №3-4. С.49-67.
97. Георгієвська В.В. Соціал-демократична преса Східної України початку ХХ століття. Всеукраїнська науково-практична конференція. Збірник наукових праць. Полтава. 2-3 жовтня 2014 р. С.29-33
98. Головченко В.І. Від «Самостійної України» до Союзу Визволення України: Нариси з історії української соціал-демократії початку ХХ ст. Харків : «Майдан» Видавничо-поліграфічна фірма, 1996. 189 с.
99. Грицак Я. Й. Нариси з історії України: формування модерної української нації. Київ : Генеза, 2000. 249 с.
100. Гула Р. В. «Киевлянин» та суспільно-політичні рухи в Україні: 1900-1914 роки : автореф. дис. ... канд.іст. наук: 07.00.01. Дніпропетровськ : 2003. 20 с.
101. Гула Р. В. «Українське питання» у редакційній політиці газети «Киевлянин» у 1905-1912 роках. Військово-науковий вісник. 2014. Вип. 22. С. 3-15.
102. Гула Р. В. Аналіз і критика поглядів М. С. Грушевського на сторінках видання «Киевлянин» у 1906–1907 рр. Архіви України. 2014. № 1. С. 38-43.
103. Гула Р. В. Антисемітизм як складова частина монархічної ідеології та його прояви у роки першої російської революції 1905-1907 рр. (за матеріалами монархічної преси). Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. Історичні науки. 2013. Вип. 20. С. 152-156.

104. Гула Р. В. Історичний, географічний та етнічний аспекти єврейського питання в Російській імперії в редакторській політиці газети «Киевлянин» у 1900-1914 рр. Гілея: науковий вісник. 2013. № 77. С. 1-11.
105. Гула Р. В. Національна ідея як основа патріотизму української нації та її аналіз і критика на сторінках видання «Киевлянин» у 1900-1914 рр. Архіви України. 2013. № 1. С. 98-106.
106. Гула Р. В. Політичний аспект єврейського питання у подіях першої російської революції на сторінках видання «Киевлянин». Гілея: науковий вісник. 2014. Вип. 81. С. 163-165.
107. Гула Р.В. «Киевлянин» та політичні аспекти єврейського питання в Україні у жовтні 1905 р. на сторінках видання. Проблеми політичної історії України. 2010. Випуск 5. С.98-107.
108. Добржанський С. Губернські міста Правобережжя: порівняльний аналіз розвитку в другій половині XIX – на початку XX ст. Краєзнавство. 2017. №1-2. С.169-174.
109. Донченко С. П. Ліберальні партії України (1900-1919 рр.). Дніпродзержинськ: видавничий відділ ДДТУ. 2004. 379 с.
110. Животко А. П. Історія української преси / Упоряд., авт. іст.-біогр. нарису та приміт. М. С. Тимошик. Київ : Наша культура і наука, 1999. 368 с.
111. Загорулько Р. Газети Києва 1905-1914 рр. як джерело вивчення діяльності товариств «Просвіта» в Наддніпрянській Україні. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. 2012. Вип. 113. С. 22-25.
112. Ігнатенко В. Українська преса 1905-1907 рр. URL: <https://vpered.wordpress.com/2015/01/15/ihnatenko-ukrainska-press-1905-1907/> (дата звернення – 02.12.2022)
113. Історичне джерелознавство: Підручник / Авт.: Я. С. Калакура, І. Н. Войцехівська, С. Ф. Павленко, Б. І. Корольов, М. Г. Палієнко; Гол. ред. С. В. Головка. Київ : Либідь, 2002. 488 с.

114. Казьмирчук М.Г. Соціально-економічний розвиток Київської губернії (друга половина XIX – початок XX ст.). Автореф. дис. докт. іст. наук. 07.00.01. Переяслав-Хмельницький : 2012. 37 с.
115. Кирьянов І.К. Российские парламентарии начала XX века: новые политики в новом политическом пространстве. Дисерт. докт. ист. наук. Пермь : 2009. 537 с.
116. Кобинець А.В. «Громадська думка» / «Рада» (1905-1914 рр.) – перша щоденна українськомовна газета Наддніпрянської України: утвердження національної ідеї : Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.01.08 Київ : 2005. 20 с.
117. Конституційно-демократична партія (Росія) URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%82%D1%83%D1%86%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%BE-%D0%B4%D0%B5%D0%BC%D0%BE%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B0_%D0%BF%D0%B0%D1%80%D1%82%D1%96%D1%8F_\(%D0%A0%D0%BE%D1%81%D1%96%D1%8F\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%82%D1%83%D1%86%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%BE-%D0%B4%D0%B5%D0%BC%D0%BE%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B0_%D0%BF%D0%B0%D1%80%D1%82%D1%96%D1%8F_(%D0%A0%D0%BE%D1%81%D1%96%D1%8F)) (дата звернення – 13.01.2023)
118. Крупський І. Українська преса Наддніпрянщини 1905-1914 рр.: формування мережі, еволюція висвітлення суспільно-політичної тематики. МАГІСТЕРІУМ. Випуск 22. Журналістика. С.57-61.
119. Кудряченко А. І. Політична історія України XX століття: Підручн. для студ. вищ. навч. закл. Київ : МАУП, 2006. 696 с.
120. Куцик Р.Р. Динаміка розвитку періодики у Києві напередодні та під час першої світової війни: статистичний аналіз. Сторінки історії: збірник наукових праць. Вип. 50. С.88-98.
121. Кучернюк І. В. Часопис «Рідний край» в суспільно-політичному та культурному житті України (1905-1916 рр.). Дис. канд. іст. наук. 07.00.01. Київ: 2016. 180 с.
122. Левчук О.В. Газетна періодика Києва як джерело дослідження міського повсякдення (1905-1914 рр.). Дис. канд. іст. наук. 07.00.06. Київ : 2018. 280 с.

123. Левчук О.В. Дозвілля у повсякденному житті киян початку ХХ ст.(за матеріалами місцевих газет). Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2017. Вип. 48. С.230-233.
124. Левчук О.В. Етноправові особливості київського повсякдення 1905-1914 рр. (за матеріалами місцевих газет). Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: «Історія». Київ : 2017. № 3 (134). С. 42-47.
125. Мартинюк О. В. Російський націоналізм як соціально-політичний феномен у виборчому процесі Правобережної України (1906–1912 рр.). Дис... канд. іст. наук : 07.00.01. Київ : 2016. 261 с.
126. Махонина С. Я. История русской журналистики начала XX века. Учебно-методический комплект (Учебное пособие, Хрестоматия). Москва : Флинта: Наука, 2004. 368 с.
127. Милько В. Українське представництво в Державній думі Російської імперії (1906-1917): монографія. Київ : Інститут історії України НАН України, 2016. 396 с.: табл.
128. Молчанов В.Б. Революція 1905-1907 в Україні URL: http://www.history.org.ua/?termin=Revoliutsiia_1905 (дата звернення – 04.12.2022).
129. Обершт О. М. «Українське питання» в ідеях російських націоналістів на початку ХХ ст. Гілея: науковий вісник. 2016. Вип. 106. С. 46-52.
130. Обершт О. М. Російський націоналістичний рух в Україні: ідеологія та практика. Питання історії України. 2013. Т. 16. С. 193-196.
131. Обершт О. М. Російський націоналістичний рух на Наддніпрянській Україні на початку ХХ ст.: ідеологія та практика: дис. ... канд. іст. наук. Чернівці : 2017. 185 с.
132. Опанащук П. Газета «Рада» як осередок українського національно-культурного руху (1906-1914 рр.). Наукові записки з історії України (24). С. 152-158.

133. Опанащук П. Діяльність української преси в контексті виборів до Другої державної думи (на матеріалах газети «Рада» (1906-1907 рр.). Часопис української історії (5).С. 60-64.
134. Опанащук П. Діяльність української преси в умовах цензурної політики російського уряду (1906-1914 рр.). Волинські історичні записки (1). С. 49-57.
135. Осьмак В.А. Путівники ХІХ – початку ХХ ст. як складова київського тексту (до постановки проблеми). Наукові записки. Том 88. Теорія та історія культури. С.28-31.
136. Павко А.І. Політичні партії, організації в Україні: наприкінці ХІХ-початок ХХ століття : зародження, еволюція, діяльність, історична доля. Київ : [Вид-во «Іван Федоров»], 1999. 248 с.
137. Панькова С. М. Публіцистика Михайла Грушевського як джерело дослідження суспільно-політичної думки в Україні кінця ХІХ – початку ХХ ст. Дис. канд. іст. наук. 07.00.06. Київ : 2018. 305 с.
138. Половинчак Ю. М. Боротьба газети «Киевлянин» з українством наприкінці ХІХ - початку ХХ століття [Текст] : автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01. Київ : 2007. 23 с.
139. Половинчак Ю. М. Матеріали газети «Киевлянин» як джерело дослідження «українського питання» в Російській імперії кінця ХІХ – початку ХХ ст. Бібліотечний вісник. 2006. № 3. С. 20-23.
140. Революція 1905-1907 в Україні URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A0%D0%B5%D0%B2%D0%BE%D0%BB%D1%8E%D1%86%D1%96%D1%8F_1905%E2%80%94%D0%B2_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%96 (дата звернення – 04.12.2022).
141. Сарбей В. (отв. ред.). История Киева в трех томах. Том 2. Киев периода позднего феодализма и капитализма. Київ : Наукова думка, 1983. 471 с.
142. Сарбей В. Г. Національне відродження України / За заг. ред. В. Смолія. НАН України. Інститут історії України. Київ : Альтернативи, 1999. Т.9. 336 с.

143. Сарнацький О.П. Ставлення та дії верхівки Російської імперії щодо українських політичних партій у Наддніпрянщині наприкінці XIX – початку XX ст. Проблеми політичної історії України. 2018. Вип. 13. С.24-38.
144. Старовойтенко І. Володимир Леонтович і перша щоденна українська газета «Громадська думка» (1905-1906) та її наступниця «Рада» (1906-1914). Бібл. вісн. 2007. №2. С. 34-38.
145. Стеценко В.І. Регіональна мережа цензурних органів в українських губерніях російської імперії (1905-1917 рр.): особливості функціонування та кадрової комплектації. «Colloquium-journal». 2020. №17 (69). HISTORICAL SCIENCES. С.1-6.
146. Стеценко В.І. Цензура в українських губерніях Російської імперії в період «столипінської модернізації». Вчені записки ТНУ ім. В. І. Вернадського. Серія історичні науки. 2018. Т.29. (68). №1. С.30-38.
147. Тимошенко О. Громадсько-політичне життя Наддніпрянської України в роки російської революції 1905-1907 рр. Дрогобицький краєзнавчий збірник. 2014. Вип. 17-18. С.256-265.
148. Тицький С.І. Еволюція етнополітичного простору міста Києва у 1900 – 1907 роках (Історичний аспект). Автореф. дис. канд. іст. наук: 07.00.01. Київ : 2011. 23 с.
149. Тишкевич О.В. I-IV Державні думи та українська справа (на матеріалах газет київського генерал-губернаторства 1907-1914 рр.). Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Історичні науки. 2019. №3. Т.30 (69). С.42-48.
150. Тишкевич О.В. Особливості становлення та розвитку газетної справи на території Київського генерал-губернаторства в пореформений період. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: історичні науки. 2018. Т. 29 (68). №2. С.67-73.
151. Ткаченко І. Українська преса й український читач Наддніпрянської України (1905–1914). Слово і Час. 2010. № 12. С. 23-31.

152. Токаленко П.О. Історіографія подій першої Російської революції в пострадянські часи. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Історичні науки. Том 30 (69). № 3. 2019. С.49-56.
153. Труды інституту книгознавства / за ред. Юр. Меженко; Укр. наук. ін-т книгознавства. Ігнатієнко, Варфоломій Андріанович (1892-1937). Т. IV: Бібліографія української преси 1816-1916; Укр. наук. ін-т книгозн. Харків: Державне видавництво України. 1930. 288 с.
154. Федьков О.М. Українська соціал-демократична спілка на початку ХХ ст. у пошуках ідейно-політичної ідентичності. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2017. 600 с.
155. Щербак Н. Національне питання в політиці царизму у Правобережній Україні (кінець ХVІІІ - початок ХХ століття). К : 2005. 616 с.
156. Яремчук В. Д. Українська багатопартійність Наддніпрянської і Західної України: компаративний аналіз (1899-1918 рр.). Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2012. 504 с.

ДОДАТКИ

Демонстрація перед Київською міською думою, 18 жовтня 1905 р.

(Faith Hillis, Children of Rus, Right Bank Ukraine and the Invention of a Russian Nation, Ithaca : Cornell University Press, 2013. с.165)

Обкладинка видання Київського клубу російських націоналістів. Зауважимо, що на обкладинці зображено дві видатні пам'ятки руської спадщини міста: статую Св. Володимира, встановлену в 1850-х роках, і статую Богдана Хмельницького, встановлену в 1888 році.

(Faith Hillis, *Children of Rus, Right Bank Ukraine and the Invention of a Russian Nation*, Ithaca : Cornell University Press, 2013. c.225)

Поштівка, присвячена виборам до І Державної думи (1906)

(Конституційно-демократична партія (Росія) URL:
[\(https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%82%D1%83%D1%86%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%BE-%D0%B4%D0%B5%D0%BC%D0%BE%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B0_%D0%BF%D0%B0%D1%80%D1%82%D1%96%D1%8F_\(%D0%A0%D0%BE%D1%81%D1%96%D1%8F\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%82%D1%83%D1%86%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%BE-%D0%B4%D0%B5%D0%BC%D0%BE%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B0_%D0%BF%D0%B0%D1%80%D1%82%D1%96%D1%8F_(%D0%A0%D0%BE%D1%81%D1%96%D1%8F)) (дата
звернення – 13.01.2023)

Колектив газети «Рада»

(Газета «Рада» URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/963182.html> (дата звернення – 03.12.2022))